

ΑΡΧΕΙΟΝ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑΣ ΚΑΙ ΘΕΩΡΙΑΣ ΤΩΝ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ

ΤΡΙΜΗΝΙΑΙΟΝ ΦΙΛΟΣΟΦΙΚΟΝ ΠΕΡΙΟΔΙΚΟΝ

«Τὸ γὰρ αὐτὸ νοεῖν ἐστὶν τε καὶ εἶναι»

ΠΑΡΜΕΝΙΔΗΣ

ΤΑΚΤΙΚΟΙ ΣΥΝΕΡΓΑΤΑΙ

Heinrich Rickert τακτ. καθ. τοῦ Πανεπιστημίου τῆς Heidelberg, Karl Joël τακτ. καθ. τοῦ Πανεπιστημίου τῆς Basel, Χ. Ἀνδρούτσος τακτ. καθηγ. τοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν, Ernst Hoffman τακτ. καθηγ. τοῦ Πανεπιστημίου τῆς Heidelberg, Erich Frank τακτ. καθ. τοῦ Πανεπιστημίου τῆς Marburg, Guido Calogero τακτ. καθ. τοῦ Πανεπιστημίου τῆς Ρώμης, Κ. Τριανταφυλλόπουλος τακτ. καθ. τοῦ Πανεπιστημίου τῶν Ἀθηνῶν, Κωνστ. Λογοθέτης τακτ. καθ. τοῦ Πανεπιστημίου τῶν Ἀθηνῶν, August Faust ὑφηγ. τοῦ Πανεπιστημίου τῆς Heidelberg, Χαρ. Τζωρτζόπουλος ὑφηγ. τοῦ Πανεπιστημίου τῶν Ἀθηνῶν, Franz Böhm διδάκτωρ τῆς Φιλοσοφίας, Παν. Κανελλόπουλος διδάκτωρ τῆς Νομικῆς, Κωνστ. Ἰσάτσος, Ἰω. Θεοδωρακόπουλος διδάκτωρ τῆς Φιλοσοφίας.

Διευθυνόμενον
ὑπὸ

Ι. Ν. ΘΕΟΔΩΡΑΚΟΠΟΥΛΟΥ

ΕΚΔΟΤΙΚΟΣ ΟΙΚΟΣ
"ΑΚΑΔΗΜΑΪΚΟΝ,"
ΕΔΟΥΑΡΔΟΥ ΛΩ 8
ΑΘΗΝΑΙ

Η ΚΟΙΝΩΝΙΟΛΟΓΙΑ ΤΟΥ ΑΥΓΟΥΣΤΟΥ COMTE

ΚΑΙ

ΚΡΙΤΙΚΗ ΤΩΝ ΓΝΩΣΕΟΛΟΓΙΚΩΝ ΠΡΟΫΠΟΘΕΣΕΩΝ ΑΥΤΗΣ (1)

ΥΠΟ

ΠΑΝΑΓ. Κ. ΚΑΝΕΛΛΟΠΟΥΛΟΥ

1.—'Ο *Αύγουστος Comte* είναι ὁ ἰδρυτὴς τῆς θετικῆς φιλοσοφίας ἢ τοῦ λεγομένου θετικισμοῦ (Positivismus). Λέγοντες, ὅτι ὁ *Comte* εἶναι ὁ ἰδρυτὴς τοῦ θετικισμοῦ, δὲν ἐννοοῦμεν, ὅτι ὑπῆρξεν ὁ πρῶτος, εἰς τὸ πνεῦμα τοῦ ὁποίου συνελήφθη ἡ «θετικὴ» περὶ τοῦ κόσμου θεωρία. Ἡ φιλοσοφία τοῦ *Comte* ἀπέρρευσε ἐκ τάσεων προηγηθεισῶν αὐτῆς, ἰδίᾳ ἐκ τῶν τάσεων, ὧν ἡ ὑπαρξίς ἐνεσαρκώθη εἰς τὸ ἔργον τοῦ ὑπὸ τοῦ *Durkheim* ὡς τοῦ καθ' αὐτὸ ἰδρυτοῦ τοῦ θετικισμοῦ χαρακτηριζομένου *Saint-Simon* (2). Ἐὰν θέλωμεν μάλιστα νὰ ἀναζητήσωμεν τὴν ἀπαιτέραν κοσμοθεωρητικὴν πηγὴν, ἐξ ἧς ἀπέρρευσε ἡ φιλοσοφία τοῦ *Comte*, ἀναγκαῖον εἶναι νὰ καταφύγωμεν εἰς τοὺς φιλοσόφους ἐκείνους, οἱ ὅποιοι, χωρὶς νὰ συνδέωνται ὡς ὁ *St. Simon*, ἀμέσως πρὸς αὐτόν, ἐχάραξαν ἐν τούτοις πρῶτοι τὴν πρὸς τὸν θετικισμὸν ὁδηγήσαν ὁδόν. Οἱ φιλόσοφοι οὗτοι εἶναι οἱ κατ' ἀρχὰς ἐπὶ τῆς διδασκαλίας τοῦ *Locke* βασισθέντες καὶ διὰ τοῦ μετασχηματισμοῦ αὐτῆς πρὸς ἰδίᾳς ἀπόψεις ἀχθέντες *Hume* καὶ *Condillac*. Ὁ πρῶτος διὰ τῆς ὀνομασιτικῆς (νομιναλιστικῆς) περὶ ἰδεῶν θεωρίας του, καθ' ἣν αὐταί

(1) Ἡ πραγματεία αὕτη ἐξήχθη ἐκ τοῦ δευτέρου τμήματος τοῦ πρώτου κεφαλαίου τῆς ὑπὸ ἐκτύπωσιν ἐργασίας: «Ἱστορία καὶ κριτικὴ τῶν κοινωνιολογικῶν θεωριῶν». Κυρίως παραλείπονται ἐν τῇ πραγματείᾳ ταύτῃ αἱ παράγραφοι, ἃς ὁ συγγραφεὺς ἀφιερῶι εἰς τὴν ἀνάπτυξιν καὶ ἐκτίμησιν τοῦ τρόπου, καθ' ὃν ἐφήρμοσεν ὁ *Comte* τὸν νόμον τῶν τριῶν σταδίων ἐπὶ τῆς ἱστορίας τῆς Ἀνθρωπότητος.

(2) *Emile Durkheim*, *Le Socialisme*, Paris 1928, σ. 150 κ.έ.

δὲν εἶναι εἰ μὴ ἀπλᾶ προϊόντα ἐντυπώσεων, ἀνήγαγε τὰ πάντα εἰς τὸν διὰ τῆς ἐμπειρίας συλληπτὸν κόσμον, ἀρνηθεὶς τὴν ὑπαρξιν κόσμου ξένου πρὸς τὴν ἐμπειρίαν καὶ ἀπλῶς νοητοῦ (1). Ὁ δεύτερος, τύπος ἀντιπροσωπευτικὸς τοῦ Γαλλικοῦ Διαφωτισμοῦ, ἤχθη ὡσαύτως πρὸς θεωρίας διεπομένας ὑπὸ χαρακτῆρος ὀνοματιστικοῦ καὶ δὴ αἰσθησιαρχικοῦ (2). Ὡς συνέχισις τοῦ ἔργου αὐτῶν δέον νὰ θεωρηθῆ — καὶ ἐθεωρήθη ἤδη — (3) ἡ φιλοσοφία τοῦ C o m t e. Ἐὰν παρὰ ταῦτα ὀνομάζωμεν τὸν C o m t e ἰδρυτὴν τοῦ θετικισμοῦ, τοῦτο ἀρεῖται κυρίως εἰς τοὺς ἐξῆς λόγους : α) εἰς τὸ ὅτι τόσον ὁ H u m e ὡς καὶ ὁ C o n d i l l a c, παρὰ τὴν χαρακτηρίζουσαν αὐτοὺς θετικιστικὴν τάσιν, δὲν ἦσαν τελείως ἀπηλλαγμένοι τῶν, κατὰ C o m t e, «μεταφυσικῶν» προκαταλήψεων τῆς καθαρᾶς θεωρίας τοῦ λόγου (τοῦ H u m e μάλιστα χρησιμεύσαντος καὶ ὡς προδρόμου τοῦ K a n t (4) καὶ β) εἰς τὸ ὅτι πρῶτος ὁ C o m t e ἀπεκρυστάλλωσε σύστημα θετικῆς φιλοσοφίας πλήρες καὶ ἁρμονικόν, σύστημα, τὸ ὁποῖον ἐπέστρεψεν εἰς αὐτόν, ὅπως ἐμφανισθῆ, οὐχὶ μόνον ἀπέναντι τῶν ἀνωτέρω μνημονευθέντων φιλοσόφων, ἀλλ' ἀπέναντι αὐτοῦ τούτου τοῦ ἀμέσως συνδεομένου πρὸς αὐτόν διδασκάλου του S t. S i m o n, ὡς ὁ ἰδρυτῆς τοῦ θετικισμοῦ.

Εἰς τί ἀκριβῶς συνίσταται ἡ ἰδιορρυθμία τῆς θετικῆς περὶ τοῦ κόσμου θεωρίας ;

Ἐξ ἧς ἐποχῆς ἤρξατο συστηματικῶς ἀναζητούμενη ἡ ἀλήθεια τὸ πνεῦμα τῶν ἀνθρώπων, ὑπερπηδῆσαν τὴν φαινομενικότητα τοῦ αἰσθητοῦ κόσμου, ἐπιστοποίησε τὴν ὑπαρξιν κόσμου κειμένου ὑπεράνω τῆς ἀπλῆς πραγματικότητος τῶν φαινομένων, κόσμου ἀποτελοῦντος τὴν ἀληθῆ πραγματικότητα. Ἀπὸ τῶν ἀρχαιοτάτων Ἑλλήνων

(1) Πρὸς βλ. κυρίως D a v i d H u m e, Eine Untersuchung über den menschlichen Verstand (Herausgegeben von Raoul Richter), Leipzig 1920 σ. 17 κ. ε.

(2) Πρὸς βλ. W i l h e l m W i n d e l b a n d, Lehrbuch der Geschichte der Philosophie, Tübingen 1921, σ. 401 κ. ε.

(3) Wilhelm Windelband, op. cit., σ. 550.

(4) Πρὸς βλ. I m m a n u e l K a n t, Prolegomena zu einer jeden künftigen Metaphysik, die als Wissenschaft wird auftreten können, Vorwort.

φιλοσόφων μέχρι **Πλάτωνος** και **Ἀριστοτέλους** ὑπέστη ἡ τοιαύτη περὶ τοῦ κόσμου θεωρία πολλὰς μεταβολὰς ἐν σχέσει πρὸς τὸ περιεχόμενον, τὸ ὁποῖον ἕκαστος ἐξ αὐτῶν προσεπάθησε νὰ προσδώσῃ εἰς τὸν μόνον διὰ τῆς νοήσεως καὶ οὐχὶ διὰ τῆς αἰσθήσεως συλληπτὸν κόσμον τῆς ἀληθοῦς πραγματικότητος. Πάντως, ἐξαιρέσει τῶν σοφιστῶν, οἱ ὁποῖοι πρῶτοι ἐχάραξαν τὴν πρὸς τὴν αἰσθησιαρχίαν καὶ τὸν ψυχολογισμὸν ὁδηγήσασαν ὁδόν, ὑπὸ πάντων τῶν ἄλλων φιλοσόφων τῆς ἑλληνικῆς ἀρχαιότητος ἐθεωρήθη ὡς ἀναμφισβήτητος ἢ ὑπαρξίς τοῦ ἀπλῶς νοητοῦ κόσμου, ὁ ὁποῖος, κατὰ μὲν τὸν **Δημόκριτον**, ἀποτελεῖ τὸ *ἔτεῖ ὄν*, κατὰ δὲ τὸν **Πλάτωνα** τὸ *ὄντως ὄν* ἢ τὴν *οὐσίαν*. Ὁ **Πλάτων** μάλιστα ἐβάσισεν ἐπὶ τοῦ κόσμου τῆς ἀληθοῦς πραγματικότητος, ὡς περιεχόμενον τοῦ ὁποῖου ἐθεώρησε τὰς *ιδέας*, ὁλόκληρον τὸ γνωσεολογικὸν πρόβλημα, ἐξαοτήσας οὕτω ἐκ τοῦ κόσμου τοῦτου καθαρῶς ἐπιστημονικῶς (καὶ οὐχὶ μεταφυσικῶς, ὡς οἱ πρὸ αὐτοῦ φιλόσοφοι) τὴν ὑπαρξίν τοῦ ἐν χρόνῳ καὶ τόπῳ κινουμένου αἰσθητοῦ καὶ ἀπλῶς πραγματικοῦ κόσμου. Μόνον ἢ ψυχὴ εἶναι εἰς θέσιν, κατὰ Πλάτωνα, νὰ μεταβίβῃ τὸ ἄπειρον εἰς πέρας, τὸ ἄμορφον εἰς μορφήν καὶ νὰ ὁδηγήσῃ εἰς αἰσθητικὴν, ἠθικὴν ἢ ἐπιστημονικὴν σύλληψιν, κατ' ἀκολουθίαν δὲ καὶ διαμόρφωσιν τοῦ ἀπλῶς πραγματικοῦ. (1)

Ἀπέναντι τῆς οὕτω πῶς παραδοθείσης εἰς τὴν δυτικὴν φιλοσοφίαν τῶν νεωτέρων χρόνων θεωρίας περὶ τοῦ κόσμου δύο κυρίως θεμελιώδεις *θέσεις* ἐσημειώθησαν : ἡ τοῦ **Kant** καὶ ἡ τοῦ **Comte**. Ἡ πρώτη ἐθέσπισε τὸν «κριτικισμόν», ἡ δευτέρα τὸν «θετικισμόν». *Ἡ πρώτη ἀνεγέννησεν, ἡ δευτέρα ἀνεχαίτισε τὴν πλατωνικὴν φιλοσοφίαν.* Ἡ κριτικὴ φιλοσοφία ἀνεγέννησεν αὐτήν, παραδεχθεῖσα ὡς δυνατὴν τὴν κριτικὴν τοῦ λόγου, δηλαδή τὴν ἔρευναν περὶ τῆς δυνατότητος συνθετικῶν κρίσεων *a priori*. (2) Ἐκ τῶν κόλπων αὐτῆς ἐπήγασαν αἱ θεμελιώδεις κατευθύνσεις τῆς συγχρόνου φιλοσοφίας, αἱ βασίζουσαι ταύτην ἐπὶ τῆς θεωρίας τοῦ λόγου καὶ συνδεόμεναι

(1) Πρὸβλ. κυρίως : Johannes Theodorakopoulos, *Platons Dialektik des Seins* (Heidelberger Abhandlungen zur Philosophie und ihrer Geschichte) Tübingen 1927.

(2) Πρὸβλ. Immanuel Kant, *Kritik der reinen Vernunft, Der Analytik der Begriffe zweites Hauptstück, Erster Abschnitt.*

κυρίως πρὸς τὰ ὄνόματα τῶν *Cohen*, *Husserl* καὶ *Rickert*. Ἡ θετικὴ φιλοσοφία ἀντιθέτως, ὁρμηθεῖσα ἐκ τῆς θεωρίας περὶ ἀποκλειστικῆς ὑπάρξεως τοῦ κατὰ χρόνον, δηλαδή τοῦ ψυχολογικοῦ συνειδότης, ἐθεώρησε τὰ πάντα ὡς σχετικὰ καὶ ὡς μὴ ἀναγόμενα εἰς κόσμον κείμενον ὑπεράνω τοῦ ἐν χρόνῳ καὶ τόπῳ κινουμένου κόσμου τῶν φαινομένων. Συμπληρώσας οὕτω ὁ θετικισμὸς τὴν γραμμὴν, τὴν ὁποίαν εἶχον ἤδη χαράξει αἱ προηγηθεῖσαι τῆς ἐμφανίσεως τοῦ *Comte* αἰσθησιαρχικαὶ καὶ ψυχολογικαὶ κατευθύνσεις, διέκοψε πᾶσαν ἐπαφὴν πρὸς τὴν ἀρχαίαν ἑλληνικὴν φιλοσοφίαν καὶ ἔλαβε θέσιν ἀντίθετον πρὸς πᾶσαν θεωρίαν τοῦ καθαροῦ λόγου.

2—Θεωρία λοιπὸν τοῦ λόγου καὶ θετικὴ περὶ τοῦ κόσμου ἰδέα εἶναι πράγματα ἀσυμβίβαστα. Τὸ ἀληθὲς εἶναι, ὅτι ὁ *Comte*, ἐν ἀγνοίᾳ εὐρισκόμενος οὐχὶ μόνον τῶν ἐρευνῶν τοῦ *Kant*, ἀλλὰ καὶ αὐτοῦ τούτου τοῦ ἔργου τοῦ *Πλάτωνος*, δὲν φαίνεται σταθμίσας, ὅσον θὰ ἔπρεπε, τὴν κατὰ πάσης θεωρίας τοῦ λόγου στραφεῖσαν χειρονομίαν του. Μόνον τοῦτο εἶναι δυνατὸν νὰ δικαιολογήσῃ τὴν εὐκολίαν, μεθ' ἧς κατεδίκασεν οὗτος πᾶσαν τοιαύτην θεωρίαν (1). Καὶ ποία ὑπῆρξεν ἢ ὑπ' αὐτοῦ ἐφευρεθεῖσα διάδοχος τῆς θεωρίας τοῦ λόγου; Τὴν θεωρίαν τοῦ λόγου—(καὶ τοῦτο ἀποτελεῖ τὴν πρώτην θεμελιώδη συνέπειαν τοῦ θετικισμοῦ)—ἀντικατέστησεν ὁ *Comte* διὰ τῆς ἱστορίας τοῦ πνεύματος. Ἡ ἀρχή, ὅτι τὰ πάντα εἶναι σχετικὰ, ᾧδήγησεν αὐτὸν εἰς τὴν πιστοποίησιν τῆς σχετικότητος τοῦ πνεύματος. Δεδομένης τῆς σχετικότητος αὐτοῦ, τὸ μόνον, ὅπερ ὑπολείπεται εἰς τὸν ἐρευνητήν, εἶναι ἡ ἱστορικὴ ἀναζήτησις καὶ πιστοποίησις τῶν σταδίων, τὰ ὁποῖα διέρχεται, ὑθιόμενον ὑπὸ τῶν σχετικῶν προσανατολισμῶν αὐτοῦ, τὸ ἀνθρώπινον πνεῦμα. Καὶ ποία εἶναι τὰ στάδια, ἅτινα διέρχεται τὸ ἀνθρώπινον πνεῦμα;

Ὁ *St. Stimon* καὶ πρὸ αὐτοῦ ὁ *Turgot* εἶχον προβῆ εἰς πιστοποίησιν—ἀδιάφορον ἂν εἰς πιστοποίησιν ὀρθὴν ἢ ἐσφαλμένην—τοῦ γεγονότος, ὅτι ἡ ἱστορία τῆς ἀνθρωπότητος διήλθε τρία στάδια θεμελιωδῶν προσανατολισμῶν: τὸ θεολογικόν, τὸ μεταφυ-

(1) Ἠεβλ. π, χ. *Auguste Comte*, *Cours de philosophie positive*, Tome premier, 5e édition, 1907. σ. 18 κ. ἔ.

σικόν καὶ τὸ *θετικόν* στάδιον (1). Τὴν πιστοποίησιν ταύτην, ἀπέναντι τῆς ὁποίας οἱ ἄνωτέρω μνημονευθέντες διδάσκαλοι τοῦ *Comte* ἐπέδειξαν ἐπιφυλακτικότητά τινα, ἀνήγαγεν οὗτος εἰς νόμον ἀπόλυτον τοῦ ἀνθρώπινου πνεύματος. Ὁ νόμος οὗτος—ὁ νόμος τῶν τριῶν σταδίων—ἀποτελεῖ τὴν βᾶσιν τῆς φιλοσοφίας τοῦ *Comte* καὶ δὴ τὴν βᾶσιν, ἐξ ἧς ὠρμήθη καὶ ἡ κοινωνιολογικὴ θεωρία αὐτοῦ.

Οὕτω πῶς ὁ *Comte*, ἐν τῷ ἀγῶνι αὐτοῦ κατὰ παντός τοῦ «μεταφυσικοῦ» καὶ «ἀπολύτου», ὑπέστη τὸ πρῶτον «μεταφυσικόν» ὀλισθημα καὶ ἐθέσπισε νόμον ἀπόλυτον. Ἡ σχετικότης τῶν πάντων ὠδήγησεν αὐτὸν εἰς τὴν πιστοποίησιν τῆς σχετικότητος τοῦ πνεύματος. Ἡ σχετικότης τοῦ πνεύματος εἰς τὴν ἀρνησιν πάσης θεωρίας τοῦ λόγου καὶ εἰς τὴν ἀναγνώρισιν ἀπλῆς ἱστορίας τοῦ πνεύματος. Ἡ ἱστορία ὅμως τοῦ πνεύματος ἀπεκάληφεν εἰς αὐτὸν τὸ ἀπόλυτον, ἀπὸ τῆς ἀρνήσεως ἀκριβῶς τοῦ ὁποίου εἶχεν ὀρμηθῆ. Τὸ πνεῦμα, κατὰ τὸν *Comte*, εἶναι ἠναγκασμένον νὰ διέσχηται διαδοχικῶς τρία θεωρητικὰ στάδια, τῶν ὁποίων ἡ διαδοχὴ προσδιορίζεται ὑπὸ ἀπολύτου φυσικοῦ νόμου. Τὰ στάδια αὐτὰ εἶναι : τὸ *θεολογικόν* ἢ *πλασματικόν*, τὸ *μεταφυσικόν* ἢ *ἀφηρημένον* καὶ τὸ *ἐπιστημονικόν* ἢ *θετικόν* (2).

3 - Τὶ ἐννοεῖ ὁ *Comte* δι' ἐκάστου τῶν σταδίων αὐτῶν καὶ ἐπὶ τίνων ἐπιχειρημάτων βασίζει οὗτος τὴν ὑπαρξιν τοῦ προσδιορίζοντος αὐτὰ ἀπολύτου φυσικοῦ νόμου ;

Ὡς *θεολογικόν* στάδιον θεωρεῖ ὁ *Comte* ἐκεῖνο, κατὰ τὸ ὁποῖον τὸ ἀνθρώπινον πνεῦμα, ἐστραμμένον πρὸς τὴν ἀναζήτησιν τοῦ ἀπολύτου, ἀνακαλύπτει αὐτὸ εἰς τὸ πρόσωπον ὄντων ὑπερφυσικῶν, ἐκ τῆς ὑπάρξεως καὶ ἐνεργείας τῶν ὁποίων ἐξαρτᾶ τὴν ὑπαρξιν ἀπάντων τῶν φαινομένων (3).

Ὡς *μεταφυσικόν* χαρακτηροῖζει ὁ *Comte* τὸ στάδιον ἐκεῖνο.

(1) *Paul Barth*, *Die Philosophie der Geschichte als Soziologie*, I, Leipzig 1922, σ. 167.

(2) *Auguste Comte*, *op. cit.*, I, σ. 2. Ἡ θέσπισις τοῦ νόμου αὐτοῦ διετυπώθη κατὰ πρῶτον ἐν τῷ ἐν ἔτει 1822 δημοσιευθέντι «*Plan des travaux scientifiques pour réorganiser la société*». Ἐκτοτε ἀπετέλεσεν ὁ νόμος οὗτος τὴν βᾶσιν πάσης θεωρητικῆς ἐνασχολήσεως τοῦ *Comte*.

(3) *Comte op. cit.*, I, σ. 2.

κατὰ τὸ ὁποῖον τὸ ἀνθρώπινον πνεῦμα, ὑπὸ τὴν ἐπίδρασιν ἀκόμη εὐρισκόμενον τῶν θεολογικῶν προσανατολισμῶν αὐτοῦ, ἀντικαθιστᾷ τὰ ὑπερφυσικά ὄντα διὰ δυνάμεων ἀφηρημένων, πρὸς τὰς ὁποίας θεωρεῖ ἀνταποκρινομένας τὰς διαφόρους σφαίρας τῶν φαινομένων (1).

Τέλος ὡς θετικὸν στάδιον χαρακτηρίζει ὁ Comte ἐκείνου κατὰ τὸ ὁποῖον παύει ὁ ἄνθρωπος ἀναζητῶν τὸ ἀπόλυτον καὶ παρατηρεῖ τὰ φαινόμενα πρὸς τὸν ἀποκλειστικὸν πλεόν σκοπὸν τῆς ἀνευρέσεως τῶν προσδιοριζόντων αὐτὰ φυσικῶν νόμων (2).

Τὰ ἐπιχειρήματα, ἐφ' ὧν βασίζεται ὁ Comte πρὸς ἀπόδειξιν τῆς ὑπάρξεως τοῦ νόμου τῶν τριῶν σταδίων εἶναι τὰ ἑξῆς :

Ἡ ἀτομικὴ ἱστορία ἐκάστου ἀνθρώπου διέρχεται διαδοχικῶς καὶ ἀναγκαστικῶς τὰ τρία ἀνωτέρω μνημονευθέντα στάδια ἐξελίξεως.

Ἀρκεῖ, κατὰ τὸν Comte, νὰ ρίψῃ τις τὸ βλέμμα του εἰς τὴν ἰδίαν αὐτοῦ ἱστορίαν διὰ νὰ πιστοποιήσῃ τὸ γεγονός, ὅτι, ἐν ᾧ κατὰ τὴν παιδικὴν ἡλικίαν ὑπῆρξε θεολόγος, κατὰ τὴν νεότητά ἐγένετο μεταφυσικὸς καὶ τέλος κατὰ τὴν ὄριμον ἡλικίαν προήχθη εἰς φυσικὸν καὶ θετικιστὴν (3). Ὅτι συμβαίνει εἰς τὴν ἱστορίαν τῶν ἀτόμων, πιστοποιεῖται κατὰ τρόπον ἀνάλογον (τὴν ἀναλογίαν ταύτην μεταχειρίζεται ὁ Comte κατ' ἀπομίμησιν τοῦ Pascal (4) καὶ ἐπὶ τῆς ἱστορίας τῆς ἀνθρωπότητος. Ἡ προσπάθεια αὐτοῦ, ὅπως ἐξηγήσῃ τὴν ἐξέλιξιν τῆς ἱστορίας ἐπὶ τῇ βάσει τοῦ σχήματος τῶν τριῶν σταδίων, προσπάθεια, ἥτις, ἐξηρητημένη ἐκ τῶν ἀρχῶν τῆς περὶ κοινωνικῆς δυναμικῆς θεωρίας αὐτοῦ, καταβάλλεται εἰς τοὺς δύο τελευταίους τόμους τοῦ θεμελιώδους ἔργου του, δὲν εἶναι δυνατόν νὰ καταστῇ ἐνταῦθα ἀντικείμενον ἰδιαιτέρας ἀναπτύξεως (5). Ἐν τῷ προκειμένῳ περιοριζόμεθα εἰς τὴν ἀναπαράστασιν τῶν γενικῶν γραμμῶν, ὡς αὐτὸς οὗτος ὁ Comte ἀναπτύσσει ἐν τῷ πρώτῳ κεφαλαίῳ τοῦ περὶ οὗ ὁ λόγος ἔργου αὐτοῦ. Συμφώνως πρὸς αὐτὰς ὁ ἄνθρωπος δὲν ἦτο δυνατόν νὰ διανοηθῇ εὐθύς ἐξ ἀρχῆς θετικῶς

(1) Comte, op. cit., I, σ. 2 κ. ἐ.

(2) Comte, op. cit., I, σ. 3.

(3) Comte, op. cit., I, σ. 4.

(4) Πρβλ. Comte op. cit., Tome IV (Paris 1908), σ. 123.

(5) Ἡ προσπάθεια αὕτη καθίσταται ἀντικείμενον λεπτομεροῦς ἀναπτύξεως ἐν τῷ μνημονευθέντι ἤδη ὑπὸ ἐκτύπωσιν ἔργῳ τοῦ συγγραφέως.

Πᾶσα θετική θεωρία προϋποθέτει παρατήρησιν, ἡ ὁποία ὅμως πάλιν ἔχει ἀνάγκην θεωρητικοῦ ὀριμητορίου. Οὕτω πῶς ὁ ἄνθρωπος, πιεζόμενος ἀφ' ἑνὸς μὲν ὑπὸ τῆς ἀνάγκης, ὅπως παρατηρήσῃ τὸν κόσμον διὰ τὴν ἀποκτήσῃ πραγματικῶς περὶ αὐτοῦ θεωρίας, ἀφ' ἑτέρου δὲ ὑπὸ τῆς ἀνάγκης, ὅπως ὀριμηθῇ ἀπὸ θεωρίας τινὸς διὰ τὴν παρατηρήσῃ τὸν κόσμον ἵνα περιέλπτεν εἰς φαῦλον κύκλον, ἔαν δὲν ἔστεγάζετο προσωρινῶς ὑπὸ τὰς **αὐθορμήτως** ἀναπτυχθείσας θεολογικὰς ἀντιλήψεις, τοῦ καθαρῶς θεολογικοῦ χαρακτῆρος τῆς πρωτογόνου φιλοσοφίας ἀνταποκριθέντος οὕτω πρὸς ἀνάγκην «λογικὴν» (1). Διὰ τὴν πηδῆσιν μετὰ ταῦτα ὁ ἄνθρωπος ἀπὸ τῆς πρωτογόνου καὶ αὐθορμήτου θεολογικῆς φιλοσοφίας εἰς τὴν θετικὴν φιλοσοφίαν, ἡ ὁποία εἶναι «ἡ ἀληθὴς τελικὴ κατάστασις τοῦ ἀνθρωπίνου πνεύματος», δηλαδή ἡ κατάστασις, «πρὸς ἣν τοῦτο ἀνέκαθεν ἔτεινεν», ἀπληθήθη «μεταβατικὴ τις φιλοσοφία», φιλοσοφία «χαρακτῆρος νόθου», καὶ ὡς τοιαύτη ἐνεφανίσθη ἡ ἀντικαταστήσασα τὰ ὑπερφυσικὰ ὄντα δι' ἀφηρημένων ἐγνοιῶν μεταφυσικὴ (2). Ἡ μεταφυσικὴ φιλοσοφία, μὴ γεννηθεῖσα εἰ μὴ πρὸς διευκόλυνσιν τῆς μεταβάσεως τοῦ ἀνθρωπίνου πνεύματος εἰς τὴν **τελικὴν** κατάστασιν αὐτοῦ (3), ὠδήγησε—καὶ ὅπου δὲν ὠδήγησεν ἀκόμη πλήρως : διὰ ὀδηγήσῃ — πρὸς τὴν θετικὴν φιλοσοφίαν. Αὕτη κέκτηται τὸν ἐξῆς θεμελιώδη χαρακτῆρα : ὅτι θεωρεῖ ἅπαντα τὰ φαινόμενα «ὡς ὑποτεταγμένα ὑπὸ ἀμεταβλήτους φυσικοῦς νόμους», πρὸς ἀνακάλυψιν τῶν ὁποίων δέον νὰ καταβληθῇ πᾶσα δυνατὴ προσπάθεια, ἐπιδιωκομένης τῆς ἀναγωγῆς αὐτῶν εἰς τὸν ἐλάχιστον

(1) C o m t e o p. cit., I, σ. 5. Πρὸς καὶ οp. cit., IV, σ. 347 κ. ε., ἰδίᾳ σ. 351, ὅπου ἐπαναλαμβάνονται τὰ αὐτὰ πράγματα. Νέον τι περιλαμβάνουν μόνον αἱ σελίδες 353—361, ὅπου ὁ C o m t e ομιλεῖ οὐχὶ ἀπλῶς περὶ τῆς «λογικῆς», ἀλλὰ καὶ περὶ τῆς «ἠθικῆς» καὶ «κοινωνικῆς» ἀνάγκης, ἡτις ὠδήγησε τὸν πρωτόγονον ἄνθρωπον εἰς τὴν θεολογικὴν περὶ τοῦ κόσμου θεωρίαν.

(2) C o m t e, οp. cit., I, σ. 7. Περὶ τῆς ἀναποτρέπτου τάσεως τοῦ ἀνθρωπίνου πνεύματος πρὸς τὸ θετικὸν καθ' ἑστῶς ὀμιλεῖ ὁ C o m t e διεξοδικῶς καὶ ἐν ; οp. cit., IV, σ. 362 κ. ε.

(3) C o m t e, οp. cit., IV, σ. 369 κ. ε.

δυνατόν ἀριθμὸν καὶ ἀναγνωριζομένης τῆς μεταιότητος τῆς ἀναζητήσεως ἀρχικῶν ἢ τελικῶν αἰτίων (1).

Κατὰ τὸν C o m t e, πᾶσαι αἱ ἐπιστῆμαι ἦσαν ἠναγκασμένα νὰ διέλθωσι καὶ τὰ προηγηθέντα τοῦ θετικισμοῦ στάδια, τῆς θετικοποιήσεως αὐτῶν ἀρξαμένης ἀπὸ τῆς ἐμφανίσεως τοῦ **Βάκωνος**, τοῦ **Καρτεσίου** καὶ τοῦ **Γαλιλαίου** (2). Ἡ μόνη ἐπιστήμη, ἡ ὁποία, κατὰ τὸν C o m t e, εἶχε μείνει μέχρι τῶν ἡμερῶν του ὑποτεταγμένη ὑπὸ τὴν θεολογικὴν καὶ μεταφυσικὴν φιλοσοφίαν, εἶναι ἡ τὰ κοινωνικὰ φαινόμενα ἐρευνῶσα κοινωνικὴ φυσικὴ ἢ κοινωνιολογία (3). Ἡ **θετικοποίησις αὐτῆς ἀπετέλεσε καὶ τὸν σκοπὸν τοῦ ὅλου ἔργου του** (4). Περὶ τοῦ σκοποῦ, ὅστις κυρίως ὥθησεν αὐτὸν εἰς τὴν θετικοποίησιν τῆς κοινωνιολογίας ὁμιλεῖ ὁ C o m t e σαφῶς. Ὁ σκοπὸς οὗτος ὑπῆρξε **πολιτικός**. Διὰ τῆς θετικοποιήσεως τῆς κοινωνιολογίας καὶ κατ'ἀκολουθίαν διὰ τῆς ὀλοκληρώσεως τῆς θετικῆς φιλοσοφίας θὰ ἐδημιουργεῖτο, κατὰ τὸν C o m t e, ἡ μόνη σταθερὰ βίασις πρὸς ἀναδιοργάνωσιν τῆς κοινωνίας (5). Τὴν κοινωνίαν τῆς ἐποχῆς του ἐθεώρει οὗτος μαστιζομένην ὑπὸ βαρυτάτης **κρίσεως**, τῆς ὁποίας τὴν ὑπαρξιν ἀπέδιδεν εἰς τὴν χαρακτηρίζουσαν αὐτὴν **πνευματικὴν ἀναρχίαν** (6). Ὁ C o m t e, ἀκολουθῶν τὸ παράδειγμα τῶν C o n d o r c e t καὶ S a i n t - S i m o n, (7) ἐπίστευεν εἰς τὴν ἀρχήν, καὶ ἦν «πᾶς κοινωνικὸς μηχανισμὸς βασίζεται **τελικῶς** ἐπὶ ἰδεῶν». (8) Ἡ ἐποχὴ του, μὴ ἔχουσα ὀλοκληρώσει τὴν θετικὴν «ἰδεολογίαν», ἀλλὰ ταλαντευομένη ἀκόμη μεταξὺ αὐτῆς ἀφ' ἑνὸς καὶ τῆς θεολογικῆς καὶ μειωφυσικῆς φιλοσοφίας ἀφ' ἑτέρου, κατείχετο ὑπὸ πνευματικῆς ἀναρ-

(1) C o m t e, op. cit., I, σ. 8. Πρβλ. καὶ op. cit., Tome VI (Paris 1908), σ. 424 κ. ἑ.

(2) C o m t e, op. cit., I, σ. 10.

(3) C o m t e, op. cit., I, σ. 11.

(4) C o m t e, op. cit., I, σ. 12.

(5) C o m t e, op. cit., I, σ. 26.

(6) C o m t e, op. cit., I, σ. 26.

(7) Ἐν σχέσει πρὸς τοὺς C o n d o r c e t καὶ S t. S i m o n πρβλ. P. B a r t h, op. cit., σ. 166, ὑποσ. 3, καὶ E m i l e D u r k h e i m, op. cit., σ. 128.

(8) C o m t e, op. cit., I, σ. 26.

χίας, ἡ ὁποία ἦτο προσωρισμένη νὰ τερατισθῆ διὰ τῆς θετικοποιήσεως καὶ τῆς κοινωνιολογίας. (1) Δι' αὐτῆς θὰ ἐπετυγχάνετο ὁ θριάμβος τῆς θετικῆς φιλοσοφίας καὶ διὰ τοῦ θριάμβου τῆς θετικῆς φιλοσοφίας θὰ ἀπεκαθίστατο ἡ τάξις ἐν τῇ κοινωνίᾳ (2).

4. — Ἄς ἐξετάσωμεν ἤδη, πῶς ἐννοεῖ ὁ C o m t e τὴν θετικοποίησιν τῆς κοινωνιολογίας καὶ ἐπὶ τίνων ἐπιχειρημάτων βασίζει οὗτος γενικῶς τὴν περὶ ἀπολύτου φυσικῆς νομοτελείας θεωρίαν αὐτοῦ :

Ἡ ἀληθὴς ἐπιστήμη ἀπαρτίζεται, ἀντιθέτως πρὸς τὴν ἀπλὴν ἐμπειρικὴν γνῶσιν, κατὰ τῆς ὁποίας στρέφεται ὁ C o m t e ἐξ ἴσου ὡς καὶ κατὰ «μυστικισμοῦ», ἐκ νόμων καὶ οὐχὶ ἐκ πραγματικῶν γεγονότων, ἅν καὶ τὰ γεγονότα ἀποτελοῦν τὸ ἀναγκαῖον στήριγμα τῶν νόμων (3). Ἡ θεμελιώδης ἀρχὴ τῆς θετικῆς φιλοσοφίας συνίσταται «ἀναγκάως» εἰς τὴν «διαρκῆ ὑποταγὴν ἀπείντων τῶν φαινομένων, ἀνοργάνων καὶ ὀργανικῶν, φυσικῶν καὶ ἠθικῶν, ἀτομικῶν καὶ κοινωνικῶν, ὑπὸ νόμους αὐστηροῦς ἀμεταβλήτους», ἄνευ τῶν ὁποίων πᾶσα πρόβλεψις τοῦ μέλλοντος θὰ ἦτο ἀδύνατος καὶ κατ' ἀκολουθίαν ἡ πραγματικὴ ἐπιστήμη θὰ ἔμενε προσκεκολλημένη εἰς τὸ ἐπίπεδον ἀπλοῦ καὶ ἀκάρπου ἐμπειρισμοῦ (4).

Ἴδου λοιπὸν ἡ θεμελιώδης ἀρχὴ τοῦ C o m t e : ἡ γνῶσις χάριν τῆς προγνώσεως. Ἡ ἀρχὴ αὕτη, ἣτις ἀπετέλεσε τὴν βίασιν, ἐξ ἧς ὠρμήθη καὶ ἡ διδασκαλία τοῦ S t. - S i m o n, ἰσχύει ἐν σχέσει πρὸς ἅπαντα τὰ φαινόμενα, ἀπὸ τῶν ἀστρονομικῶν μέχρι τῶν κοινωνικῶν καὶ ἠθικῶν. Ἡ ἐπιστήμη δὲν θὰ εἶχε λόγον ὑπάρξεως, ἐὰν δὲν ἠδύνατο νὰ ὀδηγήσῃ, ἐπὶ τῇ βίᾳ τῶν ὑπ' αὐτῆς ἀνακαλυπτομένων ἀπολύτων φυσικῶν νόμων, εἰς πρόβλεψιν τοῦ μέλλοντος. Ἡ δυνατότης τῆς προβλέψεως ἀποτελεῖ τὴν δικαίωσιν τῆς γνώσεως καὶ τῆς ἐπιστήμης. Ρητῶς δηλοῖ ὁ C o m t e, ὅτι ἡ θετικοποίησις τῆς κοινωνιολογίας θὰ ἐπιτευχθῆ μόνον ἐὰν ἐφαρμοσθῆ καὶ ἐπ' αὐτῆς ἡ τὸ ἀ-

(1) C o m t e, op. cit., I, σ. 27.

(2) C o m t e, op. cit., σ. 28.

(3) C o m t e, op. cit., VI, σ. 425. Πρὸβλ. σχετικῶς καὶ τὰ κατὰ τοῦ ἀπλοῦ ἐμπειρισμοῦ διδασκόμενα ἐν : op. cit., IV, σ. 219.

(4) C o m t e, op. cit., VI, σ. 430.

λάνθαστον «κριτήριο τῆς ἐπιστημονικῆς θετικότητος» ἀποτελοῦσα «ἀρχὴ τῆς προγνώσεως» (1)

Ἡ ἐφαρμογὴ τῆς ἀρχῆς τῆς προγνώσεως ἐπὶ τοῦ ἐπιπέδου τῶν κοινωνικῶν φαινομένων προσκρούει καὶ κατὰ τὸν C o m t e ἐπὶ δυσχερεῶν. Ὅσον πολυπλοκώτερα τὰ φαινόμενα, τόσον περισσότερον εἶναι τροποποιήσιμα. Ἐὰ κοινωνικὰ φαινόμενα εἶναι, κατὰ τὸν C o m t e, ὡς θὰ ἴδωμεν κατωτέρω, τὰ πολυπλοκώτερα ἀπείντων τῶν φαινομένων. Ὡς ἐκ τούτου ὑπόκεινται ταῦτα περισσότερον παντὸς ἄλλου φαινομένου ὑπὸ τὴν πιθανότητα τροποποιήσεων. (2) Τοῦτο ὅμως δὲν σημαίνει, ὅτι δὲν διέπονται ὑπὸ νόμων φυσικῶν. Ἐὰ κοινωνικὰ φαινόμενα—καὶ τοῦτο χαρακτηρίζει ὁ C o m t e ὡς τὴν θεμελιώδη βίαν τῆς κοινωνιολογίας του—δέον νὰ θεωρηθῶσιν «ὡς ἀναπότρεπτος ὑποτεταγμένα ὑπὸ ἀληθεῖς φυσικοὺς νόμους» καὶ δὴ νόμους ἐπιτρέποντας τὴν πρόβλεψιν τοῦ μέλλοντος. (3) Ἐὰ ὅτι ὑπόκεινται περισσότερον παντὸς ἄλλου φαινομένου ὑπὸ τὴν πιθανότητα τροποποιήσεων δὲν σημαίνει ἄρσιν τῆς διεπούσης αὐτὰ φυσικῆς νομοτελείας. Ἡ πιθανότης τροποποιήσεων, ὀφειλομένη εἰς τὴν πολίπλοκον φύσιν τῶν κοινωνικῶν φαινομένων, δὲν θίγει τὴν θεμελιώδη ὑπόστασιν τῶν φυσικῶν νόμων τῆς κοινωνικῆς ζωῆς. **Μεταβολὴ** τῶν νόμων δὲν εἶναι, κατὰ τὸν C o m t e, δυνατὴ. (4) Αἱ περὶ ὧν ὁ λόγος τροποποιήσεις ἀναφέρονται ἀπλῶς εἰς τὴν ἔντασιν καὶ τὸν τρόπον γενικῶς τῆς πραγματοποιήσεως αὐτῶν ἢ—προκειμένου περὶ τῆς θεμελιώδους ἐξελίξεως τῆς ἱστορίας—εἰς τὴν ταχύτητα αὐτῆς. (5)

Ὁ C o m t e λοιπὸν παραδέχεται, ὅτι οἱ διέποντες τὰ κοινωνικὰ φαινόμενα νόμοι ὑπόκεινται εἰς τὴν πιθανότητα τροποποιήσεων καὶ ὅτι μάλιστα αἱ τροποποιήσεις αὐταὶ εἶναι δυνατὸν νὰ προκληθῶσι καὶ ὑπὸ τῆς βουλήσεως τῶν ἀνθρώπων. (6) Τοῦτο ὅμως δὲν πρόκειται νὰ μεταβάλλῃ τὴν θέσιν, ἣν θὰ λάβωμεν ἀπέναντι τῆς θεωρίας αὐτοῦ. Αἱ τροποποιήσεις δὲν προκαλοῦν μεταβολὰς τῶν νόμων, διότι,

(1) C o m t e, op. cit., IV, σ. 164.

(2) C o m t e, op. cit., IV, σ. 160 καὶ 206.

(3) C o m t e, op. cit., IV, σ. 167.

(4) C o m t e, op. cit., IV, σ. 207.

(5) C o m t e, op. cit., IV, σ. 207 κ. ἑ., καθὼς καὶ σ. 264 κ. ἑ.

(6) C o m i e, op. cit., IV, σ. 206 κ. ἑ.

ἔάν προσεκάλουν μεταβολάς, θὰ ἀνετρέπετο, κατὰ τὸν C o m t e, ὁλόκληρος ἡ οἰκονομία τῆς φύσεως. (1) "Ἄν καὶ δὲν ἐννοοῦμεν πῶς εἶναι δυνατὸν νὰ θεωρήσῃ τις συμβιβαζομένην τὴν θεωρίαν περὶ ἀπολύτου νομοτελείας (θεωρίαν θεσπίζουσαν ἀπόλυτον αἰτιοκρατίαν, Determinismus, καὶ αἰρουσαν πᾶσαν ὑποκειμενικότητα ἀπὸ τοῦ προσώπου τῆς γῆς) πρὸς τὴν θεωρίαν περὶ τροποποιήσεων (θεωρίαν προϋποθέτουσαν ὑποκειμενικὴν ἀντιμετώπισιν τῶν φυσικῶν νόμων), ἐν ταύταις ἀντιπαρεσχόμεθα τὸ σημεῖον τοῦτο, ἅφ' οὗ ἄλλως τε αὐτὸς οὗτος ὁ C o m t e δὲν ἀποδίδει εἰς τὴν περὶ τροποποιήσεων θεωρίαν τὴν σημασίαν θίγουσαν τὴν περὶ φυσικῆς νομοτελείας θεμελιώδη διδασκαλίαν αὐτοῦ. "Ἄς περιορίσωμεν λοιπὸν τὰς κριτικὰς παρατηρήσεις ἡμῶν εἰς τὴν θεωρίαν περὶ ἀπολύτου νομοτελείας.

5.—"Ἐν τῇ συντόμῳ κριτικῇ, ἣν πρόκειται νὰ ἐπιχειρήσωμεν, θὰ ἀντιμετωπίσωμεν τὴν περὶ τοῦ νόμου τῶν τριῶν σταδίων θεωρίαν ὁμοῦ μετὰ τῆς θεωρίας περὶ ἀπολύτου νομοτελείας. Αἱ **γνωσεολογικαὶ** προϋποθέσεις ἀμφοτέρων τῶν θεωριῶν ταύτων συμπέπτουν. Ὁ L é v y-B r u h l, εἰς τῶν πιστοτέρων ἐρμηνευτῶν τοῦ Γάλλου φιλοσόφου, τονίζων, ὅτι οὐδεὶς πρὸ τοῦ C o m t e εἶχεν ἀνακαλύψει τὴν **ἐπιστημονικὴν σημασίαν** τῆς θεωρίας τῶν τριῶν σταδίων, ἐννοεῖ, ὅτι αὕτη συνίσταται εἰς τὴν ὑπὸ τοῦ C o m t e ἐπιχειρηθεῖσαν ἀναγωγὴν τῆς θεωρίας τῶν τριῶν σταδίων ὡς πορίσματος ἐμπειρικῆς παρατηρήσεως τῆς ἱστορίας εἰς θεμελιώδη νόμον κυριαρχοῦντα ὁλοκλήρου τῆς ἐξελίξεως τῆς ἀνθρωπότητος. (2) Οὐσιαστικῶς λοιπὸν ἡ θεωρία περὶ ἀπολύτου νομοτελείας καὶ αἰτιοκρατίας ἀπορρέει ἐκ τῆς θεωρίας περὶ τοῦ θεμελιώδους νόμου τῶν τριῶν σταδίων. **Γνωσεολογικῶς** ἀνάγονται ἀμφοτέραι εἰς τὴν ἀρχὴν, ὅτι τὰ ἱστορικὰ καὶ κοινωνικὰ φαινόμενα δεόν νὰ ἐρευνῶνται ὡς ἀκριβῶς ἐρευνῶνται καὶ τὰ φυσικά, **ὅτι δηλαδὴ ἡ ἱστορικὴ πραγματικότητα δὲν εἶναι ἄλλο τι εἰ μὴ πραγματικότης ἀπλῶς φυσικῆ.** Αὐτὸς οὗτος ὁ D u r k h e i m, ἀποδίδων μάλιστα τὴν πρώτην συνειδητὴν ἀποκρουστάλλωσιν τῆς ἀρχῆς ταύτης εἰς τὸν S a i n t-S i m o n, χαρακτηρίζει αὐτὴν ὡς τὴν ἀρχὴν

(1) C o m t e, op. cit., IV, σ. 207 κ. ε.

(2) L. L é v y-B r u h l, La Philosophie d' Auguste Comte, Paris, cinquième édition, σ. 40.

ἀκριβῶς, δι' ἧς προήχθη ἡ παρατήρησις τῆς κοινωνικῆς καὶ γενικῶς ιστορικῆς ζωῆς εἰς ἐπιστήμην. (1)

Σύγχυσιν μεγαλυτέραν ἐκείνης, ἣτις ἐκδηλοῦται εἰς τὴν ἀρχὴν, ὅτι ἡ ἱστορία δὲν εἶναι δυνατόν νὰ ἐρευνηθῆ εἰ μὴ μόνον ὡς φύσις, οὐδέποτε ἐγνώρισε τὸ ἐπιστημονικὸν συνειδῶς τοῦ ἀνθρώπου. Ἡ παρατήρησις τῆς ὑπὸ τῶν ἀνθρώπων φερομένης καὶ διαμορφουμένης πραγματικότητος, δηλαδή τῆς ἱστορίας (ἐν τῇ γενικωτάτῃ τῆς λέξεως ἐννοίᾳ), ὡς φύσεως, βασίζεται ἐπὶ τῆς παραγνωρίσεως **στοιχειώδους ἀληθείας**. Ἡ στοιχειώδης ἀλήθεια, εἰς τὴν παραγνωρίσιν τῆς ὁποίας ἀφείλεται ἡ γένεσις τῆς ἀνωτέρω μνημονευθείσης ἀρχῆς, συνίσταται εἰς τοῦτο: ὅτι ἡ πραγματικότης, ἣτις φέρεται καὶ διαμορφοῦται ὑπὸ τοῦ ἀνθρώπου, δὲν εἶναι δυνατόν ἀπλῶς νὰ «ἐξηγηθῆ», δηλαδή νὰ ἀναχθῆ εἰς μηχανικὰς αἰτίας καὶ νὰ ὀδηγήσῃ εἰς τὴν θέσπισιν νόμων φυσικῶν, διότι ἡ πραγματικότης αὕτη πληροῦται ὑπὸ τῶν διεπόντων τοὺς φορεῖς αὐτῆς **νοημάτων**. Πῶς εἶναι, κατὰ τὸν Comte καὶ γενικῶς τοὺς νατουραλιστὰς μονιστὰς, δυνατόν νὰ ἀποτελέσῃ ἐκ πλήρωσιν ἐπιστημονικοῦ σκοποῦ ἡ ἐξήγησις γλυπτικοῦ π.χ. καλλιτεχνήματος μόνον ὡς ὕλης, χωρὶς νὰ ἐπιδιωχθῆ ἡ μακρὴν πάσης μηχανικῆς αἰτιότητος ἀνεύρεσις τοῦ διέποντος αὐτὸ νοήματος, δὲν εἶναι δυνατόν νὰ ἐννοήσωμεν. Πραγματικότης πεπληρωμένη ὑπὸ **νοημάτων**, πραγματικότης ἐμφανιζομένη ὡς **πραγματοποιήσις** νοημάτων, δὲν «ἐξηγεῖται» ὡς ἡ ἀπλὴν πραγματικότητα ἀποτελοῦσα φύσις, ἀλλὰ «νοεῖται», δηλαδή συλλαμβάνεται ἐπιστημονικῶς μόνον δι' ἀναφορᾶς αὐτῆς πρὸς τὰ νοήματα, τὰ ὁποῖα ἐχρησίμευσαν ὡς συνειδητὰ ἢ ἀσυνεῖδητα ἐλατήρια αὐτῆς (2). Μεταξὺ μηχανικῆς αἰτίας καὶ ἐλα-

(1) Émile Durkheim, op. cit., σ. 149.

(2) Ὅπως δὲν εἶναι δυνατόν πραγματικότης πεπληρωμένη ὑπὸ νοημάτων νὰ συλληφθῆ ἐπιστημονικῶς ὡς φύσις, δηλαδή ὡς ἀπλῶς πραγματικόν, οὕτω δὲν εἶναι δυνατόν καὶ ἡ ἀπλὴ φύσις νὰ συλληφθῆ ἐπιστημονικῶς ὡς πραγματικότης πεπληρωμένη ὑπὸ νοημάτων καὶ νὰ «νοηθῆ». Πᾶσα προσπάθεια «νοήσεως» τῆς φύσεως καταλήγει εἰς μεταφυσικὴν, διότι, μὴ περιοριζομένη εἰς ἀνεύρεσιν μηχανικῶν αἰτιότητων, δηλ. εἰς «ἐξήγησιν», ἀλλ' ἀναζητοῦσα τὸ νόημα τῆς μόνον ὡς ἀπλῆς πραγματικότητος ὑφισταμένης φύσεως ἢ προϋποθέτει ὡς ὑφιστάμενα ὑκοκείμενα (π.χ. τὸν Θεόν), τῶν ὁποίων ἡ ὑπαρξίς δὲν εἶναι δυνατόν ἐπιστημονικῶς νὰ πιστοποιηθῆ, ἢ ἐμψυχῆ εἰς τὴν φύσιν νόημα, τὸ ὁποῖον μόνον ἐκ τῆς ἀξιολογικῆς συνειδήσεως τοῦ προ-

τηρίου (ἢ αἰτίου) ὑφίσταται θεμελιώδης διαφορά. Ἐφ' ὅσον ἡ πραγματικότης φέρεται ὑπὸ ἀνθρώπων, δηλαδή ὑπὸ ὄντων θετόντων σκοποῦς καὶ διεπομένων ὑπὸ νοημάτων καὶ ἀξιών, δὲν εἶναι δυνατόν νὰ συλληφθῇ αὕτη ἐπιστημονικῶς διὰ τῆς πιστοποιήσεως τῆς διεπούσης αὐτὴν μηχανικῆς αἰτιότητος, δηλαδή δι' «ἐξηγήσεως». Ἡ ἀναζήτησις μηχανικῆς αἰτίας δὲν εἶναι δυνατὴ ἐκεῖ ὅπου φορεῖς τῆς πραγματικότητος εἶναι ἄνθρωποι, ἐκεῖ ὅπου ἡ πραγματικότης ἐμφανίζεται ὡς «μικτὴ» (1), δηλ. ὑπὸ νοημάτων πληρουμένη πραγματικότης. Ἡ ἀναζήτησις αἰτιωδῶν συνδέσμων ἐκεῖ ὅπου ἡ πραγματικότης ἐμφανίζεται ὡς πραγματοποίησις «νοηματικῶν συνδέσμων» (Sinnzusammenhänge) ἀποτελεῖ λογικῶς *condradictio in se*. Ἡ ἀναζήτησις φυσικοῦ νόμου ἐκεῖ ὅπου δοῶσι νοήματα καὶ οὐχὶ (ἢ ἔστω : οὐχὶ μόνον) μηχανικαὶ αἰτία ὀδηγεῖ εἰς ἄτοπον. Μόνον ἡ ἀντιμετώπισις τοῦ «ἀπλῶς» πραγματικοῦ, δηλ. τῆς φύσεως, εἶναι δυνατόν νὰ ἐπιτρέψῃ φυσικοεπιστημονικὴν γενίκευσιν, δηλ. θέσπισιν νόμων φυσικῶν. Ἡ ἀντιμετώπισις τῆς «μικτῆς» πραγματικότητος ἐπιτρέπει τὸ πολὺ κοινωνιολογικὴν γενίκευσιν, δηλ. ἀναγωγὴν τῶν πληρούντων αὐτὴν νοημάτων εἰς τύπους, οἱ ὅποιοι δὲν ἀποτελοῦν νόμους φυσικούς, ἀλλὰ «ταξινομητικὰς» (klassifikatorische) ἐννοίας. Αἱ ἐννοιαὶ π.χ. τῆς Ἀναγεννήσεως ἢ τοῦ Καπιταλισμοῦ δὲν ἀποτελοῦν γενίκευσιν ἀπλῆς πραγματικότητος, ἀλλ' ὀρισμένων νοημάτων, τὰ ὅποια πληροῦν τὴν ἱστορικὴν (δηλ. μικτὴν) πραγματικότητα. Μόνον ἡ γενίκευσις τοῦ ἀπλῶς πραγματικοῦ ὀδηγεῖ εἰς τὴν πιστοποίησιν τῆς ὑπάρξεως φυσικῶν νόμων. Ἡ γενίκευσις νοημάτων ὀδηγεῖ ἀπλῶς εἰς ἐννοίας, δι' ὧν ταξινομεῖται ἡ μικτὴ πραγματικότης. Ὅπου ὑπάρχει ἀνάγκη, ἐκεῖ δὲν ὑπάρχει νόημα καὶ χωρεῖ ἀπλῶς «ἐξηγητικὴ» ἐπέμβασις τοῦ ἐπιστημονικοῦ συνειδότος. Ὅπου ὑπάρχει νόημα, ἐκεῖ δὲν ὑπάρχει ἀνάγκη καὶ χωρεῖ «νοητικὴ» ἐπέμβασις τοῦ ἐπιστημονικοῦ συνειδό-

βαίνοντος εἰς τὴν προσπάθειαν αὐτὴν καὶ οὐχὶ ἐξ αὐτῆς καύτης τῆς πραγματικότητος ἐξάγεται. Παράδειγμα μεταφυσικῆς συλλήψεως τῆς φύσεως διὰ τῆς ἐμφυσήσεως εἰς αὐτὴν τελῶν, τὰ ὅποια δὲν εἶναι δυνατόν νὰ ἐκπορεύωνται ἐξ αὐτῆς, εἶναι ἡ θεωρία τοῦ *Δαρβίνου*.

(1) Περὶ τῆς ἐννοίας τοῦ «μικτοῦ» παρὰ Πλάτωνι πρβλ. κυρίως Johannes Theodorakopoulos, op. cit., σ. 7 κ. ἐ., 23 καὶ 29 κ. ἐ.

τος. Τοῦτο ἀποτελεῖ θεμελιώδη γνωσεολογικὴν ἀρχήν. Τὴν ἀρχὴν ταύτην ἠγγνόησαν πάντες ὅσοι ἐζήτησαν νὰ ἐρευνήσουν καὶ τὴν ἱστορίαν ὡς ἀπλὴν φύσιν. Ἡ ἱστορικὴ καὶ κοινωνικὴ πραγματικότητα, φερομένη ὑπὸ ὄντων διετόντων σκοποῦς καὶ διεπομένων ὑπὸ νοημάτων καὶ ἀξιῶν, δὲν εἶναι δυνατόν νὰ συλληφθῇ ἐπιστημονικῶς εἰ μὴ μόνον ἐν σχέσει πρὸς τὰ διεποντα τοὺς φορεῖς αὐτῆς νοήματα. Τὰ νοήματα ὁμῶς πραγματοποιοῦνται—καὶ ἡ πραγματοποίησις αὐτῶν ἀποτελεῖ τὴν μεταξὺ αἰσθητοῦ καὶ νοητοῦ κειμένην μικτὴν πραγματικότητα—χωρὶς νὰ ἀποτελοῦν αὐτὰ καθ' ἑαυτὰ πραγματικότητα. Μὴ ἀνῆκοντος τοῦ νοήματος εἰς τὸν κόσμον τοῦ ἀπλῶς πραγματικοῦ, πῶς εἶναι δυνατόν νὰ διέπηται τοῦτο ὑπὸ μηχανικῶν αἰτιῶν καὶ κατ' ἀκολουθίαν ὑπὸ νόμων φυσικῶν ; (1)

6.— Ἡ ἀρχὴ λοιπόν, ἐξ ἧς ὀρμᾶται ὁ C o m t e, ἡ ἀρχή, καθ' ἣν τὰ ἱστορικὰ καὶ κοινωνικὰ φαινόμενα διέπονται ὑπὸ φυσικῆς νομοτελείας, εἶναι κατὰ βάσιν ἐσφαλμένη. Ἀλλὰ μήπως εἶναι αὐτὸς οὗτος ὁ C o m t e συνεπὴς πρὸς τὴν ἀρχὴν ταύτην ; Πῶς συμβιβάζεται πρὸς τὴν θεωρίαν περὶ ἀπολύτου νομοτελείας ἢ ὡσαύτως θεμελιώδους, διὰ τὸν C o m t e, θεωρία, καθ' ἣν ἡ ἱστορία τῆς ἀνθρωπότητος κυβερνᾶται κατὰ πρῶτον καὶ κύριον λόγον ὑπὸ ἰδεῶν, δηλ. ὑπὸ τῶν ἐλευθέρων προσανατολισμῶν τοῦ πνεύματος, θεωρία ἀποκαλύπτουσα τὴν ὑφισταμένην ἐν τῇ συνειδήσει τοῦ C o m t e βαθυτάτην ἀντινομίαν μεταξὺ θεωρητικῆς καὶ πρακτικῆς βουλήσεως, μεταξὺ ἀναγκαιότητος καὶ ἐλευθερίας ; (2)

Ὁ P a u l B a r t h ἀποδεικνύει, ὅτι ὁ C o m t e ὀρμᾶται γενι-

(1) Πρβλ. σχετικῶς πρὸς πάντα τὰ ἀνωτέρω ἀναπτυχθέντα : H e i n - r i c h R i c k e r t, Die Grenzen der naturwissenschaftlichen Begriffsbildung, Tübingen 1921, M a x W e b e r, Gesammelte Aufsätze zur Wissenschaftelshre, Tübingen 1922, καὶ H a n s O p p e n h e i - m e r, Die Logik der soziologischen Begriffsbildung (Heidelberger Abhandlungen zur Philosophie und ihrer Geschichte 5), Tübingen 1925. Πρβλ. ὡσαύτως τὴν εἰσαγωγὴν, ἰδίᾳ § 7—§ 15 τοῦ ἤδη μνημονευθέντος ὑπὸ ἐκτύπωσιν ἔργου τοῦ συγγραφέως. Ὅσον ἀφορᾷ εἰδικῶς τὴν αἰτιωκρατίαν πρβλ. καὶ τὴν θεμελιώδη ἀντίκρουσιν τοῦ H . R i c k e r t ἐν System der Philosophie, Teil I; Tübingen 1921, σ.

(2) Πρβλ. σχετικῶς καὶ , Kurt Reiche, Auguste Comtes Ges. schichtsphilosophie, Tübingen 1927, σ. 26 κ. ἑ.

κῶς καὶ ἀνεξαρτήτως ἀπὸ τῶν προγραμματικῶς διατυπωμένων ἀρχῶν αὐτοῦ, οὐχὶ τόσο ἐκ τῆς ἀρχῆς τῆς αἰτιότητος, ὅσον ἐκ τῆς ἀρχῆς τῆς τελεολογίας. (1) Ὁ τρόπος, καὶ ὃν ἀντιμετωπίζει οὗτος τὴν ἐξέλιξιν τῆς ἱστορίας τῆς ἀνθρωπότητος μαρτυρεῖ σαφῶς περὶ τῆς ὀρθότητος τοῦ ἰσχυρισμοῦ τοῦ Barth.

Ἐμνημονεύσαμεν ἀνωτέρω φράσεις τινὰς τοῦ Comte, καὶ ἅς ἡ θετικὴ φιλοσοφία ἀποτελεῖ τὴν ἀληθῆ *τελικήν* κατάστασιν τοῦ ἀνθρωπίνου πνεύματος, τὴν κατάστασιν, πρὸς ἣν τοῦτο ἀνέκαθεν ἔτεινε. Τί σημαίνουν αἱ φράσεις αὗται; Ἐμφανίζεται δι' αὐτῶν ἄρα γέ ἡ θετικὴ φιλοσοφία καὶ γενικῶς τὸ θετικὸν καθεστῶς ὡς ἀποτελεσμα αἰτιῶν ἱστορικῶς διαμορφωθεισῶν; Ἀσφαλῶς ὄχι. Διὰ τῶν περὶ ὧν ὁ λόγος φράσεων τοῦ Comte καταδεικνύεται σαφῶς, ὅτι οὗτος ἀντελαμβάνετο τὴν ἐξέλιξιν τῆς ἱστορίας ὡς ἐξηρημένην, *παρὰ πᾶσαν θετικὴν ἀρχήν*, ἐκ σκοπῶν καὶ οὐχὶ ἐκ μηχανικῶν αἰτιῶν. Ὁ Comte ἐμφανίζει τὴν ἱστορίαν ὡς τείνουσαν πρὸς ὀρισμένον σκοπὸν καὶ ἐρμηνεύει αὐτὴν τελεολογικῶς. Τὴν ὑπαρξίν μάλιστα ὀλοκλήρου τοῦ μεταφυσικοῦ σταδίου δικαιολογεῖ οὗτος μόνον ἐν σχέσει πρὸς τὸν σκοπὸν αὐτὸν, λέγων ὁριτῶς, ὅτι τοῦτο δὲν ἀποτελεῖ εἰ μὴ στάδιον *μεταβατικόν*, στάδιον προορισμένον νὰ ὀδηγήσῃ πρὸς τὸν θετικισμὸν.

Ἡ μεταστροφή τῆς αἰτιοκρατίας εἰς τελεολογίαν ἀποτελεῖ τὴν μεγίστην τῶν ἀνακολουθιῶν, εἰς ἅς ὑπέπεσεν ὁ Comte. Ἡ ἀνακολουθία αὕτη εἶναι τόσο καταφανής, ὥστε δὲν θεωροῦμεν ἀναγκαῖον, ὅπως ἐπιμείνομεν περισσότερον εἰς τὴν ἀποκάλυψιν αὐτῆς.

7.— Πῶς δικαιολογεῖται ἄρα γέ ἡ τοιαύτη σύγχυσις κατευθύνσεων καὶ ἀρχῶν, ἣτις ἐκράτει ἐν τῇ συνειδήσει τοῦ Comte;

Διὰ νὰ ἀπαντήσωμεν εἰς τὸ ἀνωτέρω ἐρώτημα δὲν ἀρκεῖ νὰ λάβωμεν ὑπ' ὄψιν ἡμῶν ἀπλῶς τὴν ἐποχὴν, καθ' ἣν ἔζησε καὶ εἰργάσθη ὁ Comte. Ἡ ἔλλειψις σταθερῶν γνωσεολογικῶν προϋποθέσεων, ἣτις ἐχαρακτήριζεν αὐτόν, δὲν ὀφείλεται εἰς τὴν ἐποχὴν του. Ταύτης εἶχε προηγηθῆ ἡ ἐμφάνισις τοῦ Kant καὶ ἡ ἀναγέννησις τοῦ ἀρχαίου ἐλληνικοῦ πνεύματος. Τὸ κύριον αἷτιον, εἰς ὃ ὀφείλονται αἱ κρατοῦσαι ἐν τῇ συνειδήσει τοῦ Comte συγχύσεις, εἶναι τοῦτο :

(1) Paul Barth, op. cit., σ. 206 κ, ἐ.

ὅτι ὁ Γάλλος φιλόσοφος ὁρμήθη κυρίως ἐκ διαθέσεων καθαρῶς πὸ
λιτικῶν. Θέλων νὰ ἀποφύγη τὴν ἀπόλυτον λογοκρατίαν (Rationalismus), τὴν ὁποίαν, ὑπὸ τὴν ἐπίδρασιν εὐρισκόμενος τῶν παλινορθωτικῶν διαθέσεων τοῦ 16^{ου} αἰῶνος (1), ἐθεώρει ὡς καταστρεπτικὴν, καταπολεμήσας μάλιστα αὐτὴν ἰδίᾳ ἐν τῷ προσώπῳ τοῦ Rousseau (2) προσεπάθει νὰ συμφιλιώσῃ τὴν πολιτικὴν μετὰ τῆς ἐμπειρικῆς ἐπιστήμης, τὴν οὐτοπικὴν διάθεσιν τοῦ ἐλευθέρως καὶ ἀνθαιρέτως κινουμένου πνεύματος μετὰ τῆς δεσμευούσης αὐτὸ παρατηρήσεως καὶ ἐκτιμήσεως τῆς πραγματικότητος. Ἡ προσπάθεια αὕτη ἦτο ἐκ τῶν προτέρων καταδεδικασμένη εἰς ἀποτυχίαν. Διὰ τὴν ἀποφύγη τὴν οὐτοπίαν, κατέφυγεν ὁ Comte εἰς τὴν «μεθιστορικὴν» (ἢ μᾶλλον: ἀνθιστορικὴν) θεωρίαν περὶ τῆς διεπούσης τὴν ἐξέλιξιν τῆς ἀνθρωπότητος ἀπολύτου φυσικῆς νομοτελείας. Τὰ πρῶτα βήματά του ἀπέδειξαν ἀνεπαρκῆ τὴν θεωρίαν ταύτην πρὸς ἐπιτυχῆ ἐπιδίωξιν τῶν ἐμπνεόντων αὐτὸν σκοπῶν. Καὶ τοιουτρόπως ὁ πολιτικὸς Comte ὑπέπεσεν ἀσυναίσθητως εἰς τὴν σύγχυσιν μεταξὺ αἰτιοκρατίας καὶ τελεολογίας. Ἡ σύγχυσις αὕτη ἀπέβη εἰς βάρος μὲν τῆς ἐπιστήμης, πρὸς ὄφελος δὲ τῶν πολιτικῶν σκοπῶν αὐτοῦ.

Εἶπομεν ἤδη ποιοὶ ὑπῆρξαν, ἐν γενικαῖς γραμμαῖς, οἱ πολιτικοὶ σκοποὶ, πρὸς οὓς ἀπέβλεπεν ὁ Comte. Διὰ τοῦ θριάμβου τῆς θετικῆς φιλοσοφίας θ' ἀπεκαθίστατο, κατ' αὐτόν, ἡ τάξις ἐν τῇ κοινωνίᾳ. Ἐν τῷ τεσσαρακοστῷ ἔκτῳ κεφαλαίῳ τοῦ θεμελιώδους ἔργου του περιγράφει οὗτος λεπτομερῶς τὸν τρόπον, καθ' ὃν ἐφαινόταν, ὅτι ἡ θετικὴ φιλοσοφία θὰ ἀπεκαθίστα τὴν τάξιν ἐν τῇ κοινωνίᾳ. Τὰ ἐν τῷ κεφαλαίῳ τούτῳ ἐκτειθέμενα πιστοποιοῦσι τὴν ὀρθότητα τῆς ἀνωτέρω γενομένης παρατηρήσεως: ὁ Comte προσεπάθει πράγματι νὰ συμφιλιώσῃ τὴν ἀπόλυτον λογοκρατίαν μετὰ τῆς ἀνιγεννηθείσης ὑπὸ τῶν παλινορθωτικῶν τάσεων τοῦ 16^{ου} αἰῶνος ἀφοσιώσεως εἰς τὴν παράδοσιν καὶ τὴν ἱστορίαν. (3) Ἡ πνευματικὴ

(1) Ὁ Carl Brinkmann (Gesellschaftslehre, Berlin 1925, σ. 3) ἀποκαλεῖ μάλιστα τὸν Comte κοινωνιολόγον τῆς παλινορθώσεως, κατατάσσων αὐτὸν εἰς τὴν σειρὰν τῶν De Maistre καὶ Lamennais.

(2) Comte, op. cit., IV, σ. 88, καὶ V, σ. 408.

(3) Πρβλ. σχετικῶς καὶ Franz Oppenheimer, System der Soziologie, Erster Band, Erster Halbband, Jena 1922, σ. 6 καὶ 12.

ἀναρχία τῆς ἐποχῆς του, ἀποτελοῦσα τὴν πηγὴν τῆς ἠθικῆς καὶ πολιτικῆς ἀναρχίας αὐτῆς (1), ὀφείλετο, κατὰ τὸν Comte, εἰς τὸν πόλεμον, ἢν διεξήγον προῶς ἀλλήλας ἡ τάξις καὶ ἡ πρόοδος (2), ἡ τάξις ὡς ἡ συντηρητικὴ ἰδέα τῆς θεολογικῆς φιλοσοφίας καὶ ἡ πρόοδος ὡς ἡ ἐπαναστατικὴ ἰδέα τῆς μεταφυσικῆς φιλοσοφίας (3). Ἡ μετάβασις ἀπὸ κοινωνικοῦ τινος συστήματος εἰς ἄλλο προϋποθέτει, κατὰ τὸν Comte, ἰσχυραίως εἶδος τι ἀναρχικῆς μεσοβασιλείας, προσωρισμένης νὰ ἀποτελέσῃ ἀπλῶς περίοδον μεταβατικὴν (4). Ἡ ἐπὶ τῆς ἐπαναστατικῆς ἰδέας τῆς προόδου βασιζομένη μεταφυσικὴ φιλοσοφία προσπαθεῖ εἰς μάτην νὰ σταθεροποιήσῃ καὶ διαιωνίσῃ κατάστασιν, ἣς ὁ προσωρισμὸς εἶναι μόνον ἡ μεταβατικότης (5). Ἡ ἐπὶ τῆς συντηρητικῆς ἰδέας τῆς τάξεως βασιζομένη θεολογικὴ φιλοσοφία προσπαθεῖ ἀντιθέτως νὰ ἀγνοήσῃ τὰς νέας ἀνάγκας, αἱ ὁποῖαι ἀφ' ἑαυτῶν ἐδημιουργήθησαν, καὶ ζητεῖ νὰ ἐπαναφέρῃ τὴν κοινωνίαν εἰς τὴν κατάστασιν, ἡ ὁποία ἀκριβῶς ἐγέννησε τὴν ἐπαναστατικὴν κρίσιν (6). Ἡ θετικὴ φιλοσοφία ἐμπνέεται ὑπὸ τοῦ σκοποῦ, ὅπως συμφιλιώσῃ τὰς ἀντιμαχομένας ἰδέας τῆς τάξεως καὶ τῆς προόδου, ἀποδεικνύουσα, ὅτι τάξις καὶ πρόοδος ἀποτελοῦν δύο ἀναγκαίας φάσεις τῆς αὐτῆς θεμελιώδους ἀρχῆς (7). Τοῦτο εἶναι τεταγμένη νὰ ἀποδείξῃ ἡ θετικὴ φιλοσοφία διὰ τῆς θετικοποιήσεως καὶ τῆς κοινωνιολογίας.

8.—Εἴπομεν ἐπανειλημμένως, ὅτι ὁ Comte ἐθεώρει τὰ κοινωνικὰ φαινόμενα ὡς τὰ πολυπλοκώτερα ἀπάντων τῶν φαινομένων. Πρὸς χαρακτηρισμὸν τῆς κοινωνιολογίας ὡς τῆς ἀσχολουμένης περὶ τὰ πολυπλοκώτερα τῶν φυσικῶν φαινομένων ἐπιστήμης ἐχρησιμοποίησεν ὁ Comte ὡς κριτήριον τὴν «ἐγκυκλοπαιδικὴν κλίμακα» τῶν ἐπιστημῶν. Αὕτη ἀποτελεῖ μίαν τῶν θεμελιωδῶν ἀρχῶν τοῦ ὅλου ἔργου του.

Ἐν τῷ προκειμένῳ δὲν εἶναι δυνατόν νὰ προβῶμεν εἰς ἀνάπτυξιν τῆς θεωρίας τοῦ Comte περὶ τῆς ἐγκυκλοπαιδικῆς κλίμακος τῶν ἐπιστημῶν (8). Ἀρκούμεθα ἀπλῶς εἰς τὸ νὰ τονίσωμεν, ὅτι δι'

(1) Comte, op. cit., IV, σ. 2. (2) Comte, op. cit., IV, σ. 5.

(3) Comte, op. cit., IV, σ. 8. (4) Comte, op. cit., IV, σ. 19.

(5) Comte, op. cit., IV, σ. 24. (6) Comte, op. cit., IV, σ. 11.

(7) Comte, op. cit., IV, σ. 6.

(8) Διεξοδικὴν ἀνάπτυξιν τῆς θεωρίας ταύτης δύναται τις νὰ εὑρῃ ἐν τῷ

αὐτῆς ἐμφανίζονται τὰ κοινωνικά φαινόμενα ὡς τὰ πολυπλοκώτερα ἀπάντων τῶν φυσικῶν φαινομένων καὶ κατ' ἀκολουθίαν ὡς τὰ φαινόμενα, ἅτινα εἶναι ἐξηγητὰ ἐξ ἀπάντων τῶν ἀνταποκρινομένων πρὸς τὰς προηγουμένας τῆς κοινωνιολογίας ἐπιστήμας φαινομένων(1). Τὴν θετικοποίησιν τῆς περὶ αὐτὰ ἀσχολουμένης ἐπιστήμης ἐπεχείρησεν ὁ C o m t e εἰς τὰ ἀναφερόμενα εἰς τὴν κοινωνιολογίαν κεφάλαια τοῦ θεμελιώδους ἔργου του. Τὰ κεφάλαια αὐτὰ ἀποτελοῦν τὴν πρώτην συστηματικὴν ἐπεξεργασίαν τῶν κοινωνικῶν φαινομένων, ἣν ἐγνώρισεν ἡ ἱστορία τῶν ἐπιστημῶν.

9. — Ὅπως πᾶσα ἐπιστήμη γενικῶς, κατὰ τὸν αὐτὸν τρόπον καὶ ἡ κοινωνιολογία δεόν, κατὰ τὸν C o m t e, νὰ θεωρῆ τὰ ὑπ' αὐτῆς ἐξεταζόμενα φαινόμενα ἀφ' ἑνὸς μὲν ὑπὸ τὴν στατικὴν, ἀφ' ἑτέρου δὲ ὑπὸ τὴν δυναμικὴν ὄψιν αὐτῶν (2). Ἡ στατικὴ ὄψις φαινομένου τινὸς ἀναφέρεται εἰς τὰς περὶ ὀργανώσεως αὐτοῦ ἰδέας, ἐν ᾗ ἡ δυναμικὴ ὄψις εἰς τὰς περὶ τῆς ζωῆς καὶ κινήσεως αὐτοῦ ἰδέας. Τὴν διαίρεσιν τῆς κοινωνιολογίας εἰς δύο χωριστὰς ἐπιστήμας ἀνταποκρινομένας πρὸς τὰς δύο διαφόρους ὄψεις τῶν κοινωνικῶν φαινομένων, θεωρεῖ ὁ C o m t e ὡς πρόωρον (3). Πάντως, ἂν καὶ δὲν προτείνει οὗτος τὴν διαίρεσιν τῆς κοινωνιολογίας, ἐπιμένει ἐν τούτοις εἰς τὴν πλήρη διάκρισιν τῆς στατικῆς ἀπὸ τῆς δυναμικῆς ὄψεως τῶν κοινωνικῶν φαινομένων. Ἡ στατικὴ μελέτη τοῦ κοινωνικοῦ ὀργανισμοῦ ἀνταποκρίνεται, κατὰ τὸν C o m t e, πρὸς τὴν θετικὴν θεωρίαν περὶ τῆς τάξεως, ἣτις συνίσταται εἰς τὴν διαρκῆ ἁρμονίαν μεταξὺ τῶν διαφορῶν συνθηκῶν, ὑφ' ἃς ὑφίστανται αἱ κοινωνίαι τῶν ἀνθρώπων (4). Ἡ δυναμικὴ μελέτη τῆς κοινωνικῆς ζωῆς ἀνταποκρίνεται ἀντιθέτως πρὸς τὴν θετικὴν θεωρίαν περὶ τῆς κοινωνικῆς προόδου, ἣτις, ἐκτοπίζουσα πᾶσαν παράλογον ἰδέαν περὶ ἀπολύτου τελειοποιήσεως τοῦ ἀνθρωπίνου γένους, περιορίζεται εἰς τὴν πιστοποίησιν τῆς θεμελιώδους ἐξελίξεως αὐτοῦ (5). Ἡ κοινωνικὴ στατικὴ ἐρευνᾶ κατὰ

περὶ C o m t e κεφαλαίῳ τῆς ἐπανειλημμένως μνημονευθείσης ὑπὸ ἐκτύπωσιν ἐργασίας τοῦ συγγραφέως.

(1) Πρὸβλ. τὸ δεύτερον καὶ τεσσαρακοστὸν ἔννατον κεφάλαιον τῶν Cours.

(2) C o m t e op. cit. IV, σ. 167.

(3) C o m t e, op. cit., IV, σ. 167, καὶ 168.

(4) op. cit. IV, σ. 168. (5) op. cit., IV, σ. 168.

ταῦτα τοὺς νόμους, οἵτινες διέπουν τὰς συνθήκας, ὑπ' αἷς ὑφίστανται αἱ κοινωνίαι, ἐν αἷ ἡ κοινωνικὴ δυναμικὴ ἐρευνᾷ τοὺς νόμους, οἵτινες διέπουν τὴν πρόοδον τῶν κοινωνιῶν.

10.— Ἡ κοινωνικὴ στατικὴ βασίζεται, κατὰ τὸν Comte, ἐπὶ τῆς θεμελιώδους ἀρχῆς τοῦ consensus ἢ τῆς ἀλληλεγγύης, πρὸς ἣν ἀναφέρονται πάντες οἱ νόμοι, οἵτινες διέπουν γενικῶς μὲν τὰ φαινόμενα τῆς ζωῆς, ἰδιαίτατα δὲ τοὺς ὅρους ὑποστάσεως κοινωνίας τινός (1). Οἱ τοὺς ὅρους αὐτοὺς διέποντες νόμοι ἀναφέρονται εἰς τὰς ἀμοιβαίας δράσεις καὶ ἀντιδράσεις, αἵτινες ἀσκοῦνται μεταξὺ τῶν διαφόρων τμημάτων κοινωνικοῦ τινος συνόλου, τοῦτέστιν εἰς τὰς ἀμοιβαίας σχέσεις, αἵτινες συνδέουν ἐσωτερικῶς αὐτά (2). Ὁμοίως παρατηρεῖ ὁ Franz Oppenheim, ὅτι εἰς τὴν θεμελιώδη ἀρχὴν τῆς κοινωνικῆς στατικῆς τοῦ Comte δέον νὰ ἀναζητηθῇ τὸ πρῶτον σπέρμα τῆς συγχρόνου περὶ ἀνθρωπίνων σχέσεων θεωρίας, ἡ ὁποία ἀποτελεῖ, κατὰ τὸν L. v. Wiesse, τὴν βάσιν τῆς κοινωνιολογίας (3).

Τὴν θεωρίαν τοῦ consensus ἠντλήσεν ὁ Comte—ἂν καὶ ταῦτα δὲν ὁμολογεῖται ὑπ' αὐτοῦ δητῶς—ἐκ τοῦ Turgot, ὅστις φαίνεται ἀναπτύξας πρῶτος τὴν περὶ ἀναγκαίας καὶ φυσικῆς ἀλληλεγγύης τῶν τμημάτων κοινωνικοῦ τινος συνόλου θεωρίαν(4). Ὁ Comte ὁμοίως δὲν περιορίσθη εἰς τὰς γενικὰς καὶ ἀρηρημένας γραμμὰς τοῦ Turgot, ἀλλὰ προσέβη εἰς τὸν συγκεκριμένον καθορισμὸν τῆς ἐννοίας τοῦ consensus καὶ εἰς τὸν συσχετισμὸν αὐτῆς πρὸς τὴν θεμελιώδη θεωρίαν του περὶ τῆς φυσικῶν φαινομένων καὶ τῶν ἀνταποκρινομένων πρὸς αὐτὰ ἐπιστημῶν. Ὁ consensus δὲν ἐμφανίζεται ἀπλῶς ὡς ἡ θεμελιώδης ἀρχὴ τῆς κοινωνικῆς στατικῆς. Ἡ ἀλληλεγγύη ἐφ' ἧς βασίζεται ἡ κοινωνία, ἀποτελεῖ προέκτασιν τῆς ἀλληλεγγύης, ἣτις διέπει ἀπίστας τὰς σφαίρας τῶν φαινομένων(5). Βεβαίως, συμφρόνως καὶ πρὸς τὴν χαρακτηρίζουσαν τὰ φαινόμενα καὶ τὰς ἀνταπο-

(1) Comte op. cit., IV, σ. 170.

(2) Comte op. cit., IV, σ. 170.

(3) Franz Oppenheim, op. cit., σ. 15, ὑποσ. 4.

(4) Πρὸβλ. σχετικῶς: Ernst Grunfeld, Lorenz von Stein und die Gesellschaftslehre, Jena 1910, σ. 126 καὶ 127.

(5) Comte, op. cit., IV, σ. 183.

κρινόμενα: πρὸς αὐτὰ ἐπιστήμης ἀρχὴν, ὅσον συνθετώτερα καὶ εἰδικότερα καθίστανται τὰ φαινόμενα, τόσον ἰσχυρότερον ἐκδηλοῦται καὶ ἡ εἰσensus (1). Τὴν κυριωτάτην ἐκδήλωσιν αὐτοῦ εὐρίσκει οὗτος κατὰ ταῦτα εἰς τὰ συστήματα τῶν ὀργανικῶν φαινομένων, ἰδίᾳ μάλιστα εἰς τὸν ὀργανισμόν τοῦ ἀνθρώπου, τοῦ ὁποίου τὸ νευρικὸν σύστημα ἀποτελεῖ τὴν κεντρικὴν ἕδραν τῆς βιολογικῆς ἀλληλεγγύης» (2). Εἰς τὸ σημεῖον τοῦτο ἐπιχειρεῖ ὁ Comte τὴν ἀναλογίαν ἐκείνην, ἢ ὁποῖα προσέδωκεν εἰς τὸν νατουραλισμὸν του καὶ χαρακτηῖρα **ὀργανολογικόν**. Ὁμοίωμενος ὁ Comte ἐκ τοῦ ὀργανισμοῦ τοῦ ἀνθρώπου, προβαίνει εἰς τὸ συμπέρασμα, ὅτι ἀνάλογος πρὸς τὴν διέπυσιν αὐτὸν ἀλληλεγγύην εἶναι καὶ ἡ διέπυσα τὸν ὀργανισμόν τῆς κοινωνίας ἀλληλεγγύη (3), τῆς σειρᾶς τῶν κοινωνικῶν φαινομένων ἐμφανιζομένης ἄλλοις τε ὡς ἀπλῆς προεκτάσεως τῆς σειρᾶς τῶν βιολογικῶν φαινομένων (4). Ἡ βιολογικὴ αἴτη ἀναλογία, ἣτις ἐχρησίμευσεν, ἀπὸ τοῦ Spencee καὶ ἐντεῦθεν, ὡς τὸ ὀρητήριον ὀλοκλήρου κοινωνιολογικῆς κατευθύνσεως, ἀνταποκρίνεται καὶ πρὸς τὴν ὑπεσταμένην, κατὰ τὸν Comte, μεταξὺ βιολογίας καὶ κοινωνιολογίας ἀναλογίαν ἐν σχέσει πρὸς τὴν μέθοδον, ἣν αἱ δύο αὗται ἐπιστήμαι δεόν νὰ ἀκολουθῶσι πρὸς ἀναζήτησιν τῶν ἀληθειῶν των. Ἡ κοινωνιολογία δεόν, κατὰ τὸ παράδειγμα ἀκριβῶς τῆς βιολογίας, νὰ προβαίη κατ' ἀρχὴν εἰς τὴν ἐρευναν αὐτῆς ἐπὶ τῇ βιάσει τῆς μεθόδου τῆς μεταβάσεως ἀπὸ τοῦ συνόλου εἰς τὰ ἀπαρτίζοντα τὴν ὀργανικὴν ὑπόστασιν τοῦ μέλη (5), μεθόδου, τὴν ὁποῖαν ἀντέστρεψεν ὁ Spencee τόσον ἐν σχέσει πρὸς τὴν βιολογίαν, ὅσον καὶ ἐν σχέσει πρὸς τὴν κοινωνιολογίαν (6).

Ἐξακτῆρισε λοιπὸν ὁ Comte τὴν κοινωνίαν ὡς ὀργανισμόν; —Εἶναι γνωστὸν, ὅτι τὴν ὑπαρξιν ἀναλογίας μεταξὺ τοῦ ὀργανισμοῦ τοῦ ἀνθρώπου καὶ τοῦ κοινωνικοῦ ἢ μᾶλλον πολιτευτικοῦ ὀργανισμοῦ εἶχον πιστοποιήσει καὶ ἄλλοι πρὸ τοῦ Comte. Πρῶτος μάλιστα ὁ Πλάτων παρέβαλε τὴν πολιτείαν πρὸς ἄνθρωπον. (7) Τοῦ Πλάτω-

(1) Comte, op. cit., IV, σ. 181. (2) Comte, op. cit., IV, σ. 181.

(3) Comte, op. cit., IV, σ. 182 κ. ε.

(4) Comte, op. cit., IV, σ. 511. (5) Comte, op. cit., IV, σ. 189.

(6) Paul Barth, op. cit., σ. 308 κ. ε.

(7) Προβλ. σχετικῶς : G. Jellinek, Allgemeine Staatslehre, Berlin 1920, σ. 148.

νος όμως ο παραλληλισμός, χρησιμοποιηθείς προς εξυπηρέτησιν τῆς καθαρῶς ἠθικῆς περὶ πολιτείας θεωρίας του, ἀπέχει πολὺ ἀπὸ τοῦ νὰ ἀποτελῇ δείγμα νατουραλιστικῆς κατευθύνσεως. Τοιαύτης κατευθύνσεως συνειδητὸς φορεὺς ἐγένετο πρῶτος ὁ C o m t e. Κατ' αὐτὸν πράγματι ἡ κοινωνία ἀποτελεῖ ὄργανισμόν, καὶ δὴ ὄργανισμόν, ὅστις ἐν τῇ στοιχειώδει ἀρχικῇ μορφῇ αὐτοῦ, ἐν τῇ μορφῇ τῆς οἰκογενείας ἀνήκει μάλιστα εἰς τὴν σειρὰν τῶν βιολογικῶν φαινομένων. (1)

Ἀπέναντι τῆς κοινωνίας ὡς ὄργανισμοῦ δὲν ἀποτελεῖ, κατὰ τὸν C o m t e, τὸ ἄτομον, μονάδα πραγματικὴν, ἀλλὰ, τοῦ ἀτόμου ἀποτελοῦντος ἀφαίρεσιν, ὡς μόνη ἀληθῆς κοινωνικὴ μονὰς ὑφίσταται ἡ οἰκογένεια. (2) Ὁ C o m t e ἐμφανίζεται τοιουτοτρόπως ὡς ὁ πρῶτος ὑποστηρικτὴς τῆς ὑπὸ τῶν L a z a r u s, S t e i n t h a l καὶ W u n d t ἀποκρισταλλωθείσης θεωρίας, καθ' ἣν ἡ κοινωνία εἶναι ἡ ἀληθῆς πραγματικότης, ἀπέναντι τῆς ὁποίας τὸ ἄτομον δεόν νὰ θεωρηθῇ ὡς ἀπλῆ ἀφαίρεσις. Ἡ θεωρία αὕτη, τὴν ὁποίαν κατεπολέμησεν ἐσχάτως καὶ ὁ ἡμέτερος Ἐλευθερόπουλος, (3) ἀντιφάσκει πρὸς αὐτὴν ταύτην τὴν θετικὴν περὶ τοῦ κόσμου θεωρίαν, ἐξ ἧς ὠρμήθη «προγραμματικῶς» ὁ C o m t e. Συμφώνως πρὸς αὐτήν, δὲν εἶναι πραγματικὸν εἰ μὴ μόνον ὅ,τι ἀνήκει εἰς τὸν κόσμον τῶν φαινομένων. Ἡ ὀνομαστικὴ κατεύθυνσις, ἡ ὁποία, διέπυσα τὴν θετικὴν περὶ τοῦ κόσμου ἰδέαν, ἀπετέλεσε τὴν βᾶσιν τῆς φιλοσοφίας τοῦ C o m t e, ἀντιφάσκει πρὸς τὸν ἰδεαλισμὸν τῶν ἐννοιῶν (Begriffsrealismus), ὁ ὁποῖος ἐπέτρειπεν εἰς αὐτόν, ὅπως θεωρήσῃ τὸ ἄτομον μὲν, παρὰ τὴν πραγματικὴν ἐν τῷ κόσμῳ τῶν φαινομένων ὑπόστασίν του, ὡς κατ' ἐπίφασιν μόνον ὑφιστάμενον, τὴν κοινωνίαν δὲ, παρὰ τὴν ἐννοιολογικὴν μόνον ὑπόστασιν αὐτῆς, ὡς τὴν ἀληθῆ πραγματικότητα. Ἡ ἀντίφασις αὕτη χαρακτηρίζει ὡσαύτως τὴν σύγχυσιν, ἣτις ἐκράτει ἐν τῇ συνειδήσει τοῦ C o m t e.

Τὴν ἀληθῆ λοιπὸν μονάδα ἀποτελεῖ, κατὰ τὸν C o m t e, ἡ

(1) Πρὸβλ. P a u l B a r t h, op. cit., σ. 182. Ὁ Barth παραλείπει νὰ παραπέμψῃ εἰς τὴν φράσιν τοῦ C o m t e, ἐξ ἧς κυρίως δεόν νὰ ἐξαχθῇ τὸ ἄνωτέρον συμπέρασμα. Ἡ φράσις αὕτη εὑρεθῆται ἐν: op. cit., VI, σ. 511.

(2) C o m t e, op. cit., IV, σ. 294.

(3) A. E l e u t h e r o p o u l o s, Einzelmensch und Gesellschaft, ἐν: Kölner Vierteljahrshefte für Soziologie, 5. Jahrg, 1926, σ. 218.

οικογένεια. Αὕτη, ἔστω καὶ ὑπὸ τὴν μορφήν τοῦ στοιχειώδους ζεύγους, δεόν νὰ θεωρηθῇ ὡς ἡ «μόνιμος βάσις» (1) καὶ τὸ «ἀληθὲς σπέρμα» (2) τῆς κοινωνίας, ὡς ὁ ἀπαραίτητος σύνδεσμος μεταξὺ τῆς ἰδέας τοῦ ἀτόμου καὶ τῆς ἰδέας τῆς κοινωνίας (3), ὡς ὁ «πρῶτος φυσικὸς τύπος αὐτῆς (4). Ἡ μελέτη τῆς οἰκογενείας προϋποθέτει, παρὰ τὴν θεμελιώδη μεθοδολογικὴν ἀρχήν, καθ' ἣν δεόν νὰ βαίνη τις ἐκ τοῦ συνόλου πρὸς τὰ ἀπαρτίζοντα αὐτὸ μέλη (5) (—νέα ἀνακολουθία! —), τὴν μελέτην τῶν γενικῶν συνθηκῶν, ὑφ' ἃς ὑφίσταται τὸ ἄτομον (6). Ἡ μελέτη αὕτη ὁδηγεῖ τὸν Comte πρὸς τὸ συμπέρασμα, ὅτι ὁ ἄνθρωπος, συμφώνως καὶ πρὸς τὴν θεωρίαν τοῦ Gall, ἦν οὗτος εὐφρόμως μνημονεύει (7), διέπεται ὑπὸ τοῦ αἰσθήματος τῆς κοινωνικότητος (8). Τὸ αἰσθημα ὅμως τοῦτο, ἐκδηλούμενον κατὰ πρῶτον ἐν τῇ οἰκογενειακῇ ζωῇ, δὲν θεσπίζει νόμον ἰσότητος μεταξὺ τῶν μελῶν αὐτῆς. Ὁ Comte, ἀποκηρύσσων γενικῶς τὰς περὶ ἰσότητος θεωρίας ὡς ὁρμωμένας ἀπὸ μεταφυσικῶν ἀρχῶν, διδάσκει, ὅτι, δεδομένων τῶν φυσικῶν μεταξὺ τῶν ἀνθρώπων διαφορῶν, οὐδεμία κοινωνία εἶναι δυνατὸν νὰ βασισθῇ ἐπὶ ἰσότητος(9), Ἐν τῇ οἰκογενειακῇ ζωῇ ἡ φυσικὴ μεταξὺ τῶν ἀνθρώπων ἀνισότης ἐκδηλοῦται ὑπὸ τὴν εὐεργετικὴν μορφήν τῆς ὑποταγῆς ἀφ' ἑνὸς μὲν τῆς γυναικὸς ὑπὸ τὸν ἄνδρα, ὑποταγῆς ἀπαραιτήτου πρὸς ἰδρυσιν τῆς οἰκογενείας, ἀφ' ἑτέρου δὲ τῶν τέκνων ὑπὸ τοὺς γονεῖς καὶ γενικῶς τῶν νεωτέρων ὑπὸ τοὺς πρεσβυτέρους, ὑποταγῆς ἐξασφαλιζούσης τὴν διατήρησιν τῆς οἰ-

(1) Comte, op. cit., IV, σ. 297.

(2) Comte, op. cit., IV, σ. 295 καὶ 310.

(3) Comte, op. cit., IV, σ. 511.

(4) Comte, op. cit., IV, σ. 308.

(5) Comte, op. cit., IV, σ. 189.

(6) Comte, op. cit., IV, σ. 284.

(7) Comte, op. cit., IV, σ. 284.

(8) Comte, op. cit., IV, σ. 293. Δὲν ἐννοοῦμεν διατὶ μνημονεύει ὁ Comte τὴν γνώμην ἀπλῶς τοῦ Gall, ἣτις ἄλλως τε ἀποτελεῖ ἀπλῶς τυχαίαν παρένθεσιν ἐν τῇ φρενολογικῇ θεωρίᾳ αὐτοῦ, καὶ παραλείπει νὰ βασισθῇ ἐπὶ τῆς θεωρίας τοῦ Ἀριστοτέλους περὶ τοῦ ἀνθρώπου ὡς ζώου πολιτικοῦ.

(9) Comte, op. cit., IV, σ. 296.

κογενείας (1). Ὑπεραμυνόμενος ὁ C o m t e τοῦ θεσμοῦ τῆς οἰκογενείας καὶ στρεφόμενος κατὰ τῶν διδασκόντων τὴν διάλυσιν αὐτοῦ, ἰσχυρίσθη, ὅτι μόνον ἡ θετικὴ φιλοσοφία εἶναι εἰς θέσιν νὰ προστατεύσῃ αὐτὸν πραγματικῶς, ἀπαλλάσσουσα τοῦτον τῆς κηδεμονίας τῶν θρησκευτικῶν δογμάτων, τὰ ὅποια προκαλοῦσιν ἀκριβῶς τὸ πνεῦμα τῆς κατιστροφῆς εἰς τὴν ἐπιτέλειαν τῶν διαλυτικῶν σχεδίων του (2). Ἐὰ πορίσματα τῆς θετικῆς φιλοσοφίας, δι' ὧν θὰ καταστή δυνατὴ ἡ ἐξασφάλις τοῦ θεσμοῦ τῆς οἰκογενείας, εἶναι τὰ ἀκόλουθα: ὅσας δὴποτε τροποποιήσεις καὶ ἂν ὑποστή ὁ θεσμὸς τῆς οἰκογενείας, τροποποιήσεις ὑπαγορευομένας ἀναγκαστικῶς ἔκ τοῦ κυβερνῶντος τὴν ἀνθρωπότητα νόμου τῆς ἐξελέξεως, ἡ θεμελιώδης βᾶσις τῆς οἰκογενείας, οὔσα φυσικὴ, θὰ μείνῃ ἀμετάβλητος (3). Ἀποφεύγων νὰ εἴπῃ τι συγκεκριμένον περὶ τῶν μελλουσῶν τροποποιήσεων τοῦ περὶ οὗ ὁ λόγος θεσμοῦ, τονίζει ὁ C o m t e ἁπλῶς, ὅτι ἡ ὑποταγὴ τῶν γυναικῶν ὑπὸ τοὺς ἄνδρας καὶ τῶν τέκνων ὑπὸ τοὺς γονεῖς, ἀποτελοῦσα τὴν ὑπὸ τῆς φύσεως προστατευομένην θεμελιώδη βᾶσιν τῆς οἰκογενείας, οὐδέποτε θὰ ἀνατραπῇ (4).

Ἐκ τῆς μελέτης τῆς οἰκογενείας, τῆς πρώτης τουτέστι κοινωνικῆς μονάδος, μεταβαίνει ὁ C o m t e εἰς τὴν μελέτην τῆς καθ' αὐτὸ κοινωνίας. Ἡ διάκρισις, εἰς ἣν προβαίνει οὔτως μεταξὺ οἰκογενείας καὶ κοινωνίας εἶναι ἐξαιρετικῶς ἐνδιαφέρουσα. Ἡ οἰκιακὴ ζωὴ, ἂν καὶ ἀποτελεῖ τὴν πηγὴν, ἐξ ἧς προῆλθεν ἡ κοινωνία, διακρίνεται ἐν τούτοις ῥιζικῶς ἀπὸ τῆς κοινωνικῆς ζωῆς. Ἡ θεμελιώδης ἀρχή, ἐφ' ἧς βασίζεται ἡ κοινωνία, ἡ ἀρχὴ τουτέστι τοῦ καταμερισμοῦ τῶν ἔργων, δὲν ἀποτελεῖ ἀναγκαίαν βᾶσιν τῆς οἰκογενείας, ἀλλ' ἀπαντᾷται παρ' αὐτῇ μόνον τυχαίως καὶ εἰς στοιχειώδη βαθμὸν ἐξελέξεως. (5) Ἡ οἰκογένεια, μὴ ἀνταποκρινομένη πρὸς τὴν ἔννοιαν τῆς κοινωνίας, ἀλλ' ἀποτελοῦσα «ἔνωσιν ἀληθῆ» (une véritable union), κέκτηται, χαρακτηῖσα κυρίως ἠθικόν, ἱκανοποιεῖ πρὸ πάντων τὸ σύνολον τῶν συμπαθητικῶν ἐνστίκτων ἡμῶν καὶ δὲν ἐξυπηρετεῖ τὴν ἰδέαν τῆς

(1) C o m t e, op. cit., IV, σ. 297.

(2) C o m t e, op. cit., IV, σ. 296 κ. ε.

(3) C o m t e, op. cit., IV, σ. 299.

(4) C o m t e, op. cit., IV, σ. 299 καὶ 304.

(5) Comte op. cit., IV, σ. 310.

πρὸς ὄρισμένους σκοποὺς ἀποβλεπούσης συνεργασίας. Ἐν τῇ κοινω-
νίᾳ ἀντιθέτως τὸ αἰσθημα τῆς πρὸς ὄρισμένους σκοποὺς ἀποβλεπούσης
συνεργασίας καὶ ἡ ἐξ αὐτῆς ἀπορρέουσα ἀνάγκη τοῦ καταμερισμοῦ
τῶν ἔργων καὶ τῆς εἰδικεύσεως ἐκτοπίζουσιν τὰ συμπαιθητικὰ ἔνστικτα
ἐκ τῆς ἡγεμονικῆς θέσεως αὐτῶν καὶ ἡ ἀληθῆς φυσικὴ ἔνωσις ὑποχω-
ρεῖ πρὸ τῆς σκοπιμότητος. (1) Ἡ θεωρία αὕτη περὶ τῆς ὑφισταμένης
μεταξὺ φυσικῆς ἐνώσεως καὶ καθ' αὐτὸ κοινωνίας διαφορᾶς ὁμοιάζει
(ἐξωτερικῶς τοῦλάχιστον) πρὸς τὰς σχετικὰς θεωρίας τοῦ Γερμανικοῦ
ὁρμαντισμοῦ, ἰδίᾳ τοῦ Schleiermacher καὶ τῆς ἱστορικῆς σχολῆς τοῦ
Λοκάλου, ἐξ ὧν προσέκυψε μετὰ ταῦτα ἡ θεμελιώδης θεωρία τοῦ
Φερδινάνδου Τόππες περὶ κοινότητος καὶ κοινωνίας.

Ἡ κοινωνικὴ λοιπὸν ἀλληλεγγύη βασίζεται, κατὰ τὸν Comte,
ἐπὶ τῆς ἀρχῆς τῆς συνεργασίας καὶ τῆς ἐξ αὐτῆς ἀπορρέουσας ἀρχῆς τοῦ
καταμερισμοῦ τῶν ἔργων. Ἡ ἀρχὴ αὕτη, ἣτις ἐχρησίμευσε μετὰ
ταῦτα ὡς βᾶσις τῆς φιλοσοφικῆς περὶ ἱστορίας θεωρίας τοῦ Émile
Durkheim, προσδίδει εἰς τὴν κοινωνίαν τὸν ἰδιάζοντα εἰς αὐτὴν
χαρακτῆρα. Ὁ Comte ἐγνώριζεν, ὅτι εἰς τὸ σημεῖον τοῦτο δὲν
ὑπῆρξε τελείως πρωτότυπος. Ἐγνώριζεν, ὅτι πρὸ αὐτοῦ ὁ Adam
Ferguson εἶχε «προαισθανθῆ» τὴν ἀξίαν τῆς περὶ ἧς πρόκειται
ἀρχῆς (2). Καὶ πράγματι: ὁ Ferguson εἶχεν οὐχὶ ἀπλῶς
προαισθανθῆ, ὡς λέγει ὁ Comte, ἀλλ' ἐξαιρέτως τονίσει τὴν
σημασίαν, ἣν ἔχει ἡ ἀρχὴ τοῦ καταμερισμοῦ τῶν ἔργων, βασίσας
μάλιστα ἐπ' αὐτῆς τὴν ὑπεροχὴν τῶν πεπολιτισμένων ἔθνων (3).
Ὅσον ἀφορᾷ τὴν ἐξέλιξιν, ἣν ὑπέστη ἡ θεωρία αὕτη εἰς χεῖρας
τῶν φυσιοκρατῶν, ταύτην ἐχαρακτήρισεν ὁ Comte ὡς
προκαλέσασαν τὸν ἐκχυδαϊσμὸν τῆς ἀρχικῆς θεωρίας τοῦ Fer-
guson (4). Μόνον ὁ Adam Smith καὶ ὁ σύγχρονός του
Tracy συνεκράτησαν τὴν περὶ ἧς ὁ λόγος θεωρίαν εἰς τὸ ὕψος
τῆς (5). Δὲν εἶναι βεβαίως δυνατόν νὰ ἐννοήσωμεν τὸν λόγον,
ὅστις ᾤθησε τὸν Comte εἰς τὸ νὰ διακρίνη τοὺς Ferguson

(1) Comte, op. cit., IV.σ. 311 καὶ 315.

(2) Comte, op. cit., IV, σ. 313.

(3) E. Grünfeld, op. cit., σ. 118.

(4) Comte, op. cit., IV, σ. 313. (5) Comte, op. cit., IV, σ. 313.

καὶ S m i t h ἀπὸ τῶν φυσιοκρατῶν. Ὡς γνωστόν, τόσον οἱ F e r - g u s o n καὶ S m i t h, ὅσον καὶ οἱ φυσιοκράται συμφωνοῦν εἰς τὴν στενὴν καὶ ἐξ ἀπόψεως ἁπλῶς οἰκονομικῆς ἐκτίμησιν τῆς ἀρχῆς τοῦ καταμερισμοῦ τῶν ἔργων. Ὁ πρῶτος, ὅστις προσέδωκεν εἰς τὴν ἀρχὴν ταύτην χαρακτηριστῆρα εὐρύτερον, συνδυάσας μάλιστα αὐτὴν πρὸς τὴν πρόσοδον τῆς ἀνθρωπότητος, ὑπῆρξεν ὁ S a i n t - S i - m o n (1), δηλαδὴ ἐκεῖνος ἀκριβῶς, τὸν ὁποῖον ὁ C o m t e, ἐν τῇ χαρακτηριστάσει αὐτὸν ἀγνωμοσύνη, ἀπέφυγε νὰ μνημονεύσῃ.

Ὁ καταμερισμὸς τῶν ἔργων δὲν ἀποτελεῖ ὅμως, κατὰ τὸν C o m t e, ἀγαθὸν ἀπεριορίστου ἀξίας. Οὗτος ἐπιτρέπει μὲν τὴν εὐτυχῆ ἀνάπτυξιν τοῦ πνεύματος τῆς λεπτομερείας, τείνει ὅμως ἐξ ἄλλου εἰς τὴν ὑποδαύλισιν τοῦ πνεύματος τοῦ συνόλου (2). Πρὸς ἐπιτυχῆ ἀντιμετώπισιν τῶν κινδύνων, οἵτινες προκύπτουν ἐκ τῆς μεγάλης ἐξειδικεύσεως καὶ κατατμήσεως τῶν κοινωνικῶν δυνάμεων, ἐγεννήθη αὐτομάτως ἡ ἀντίδρασις τοῦ συνόλου κατὰ τῶν τμημάτων. Ἡ ἀσκησις τῆς ἀντιδράσεως αὐτῆς ἀπετέλεσε, κατὰ τὸν C o m t e, τὸν κοινωνικὸν προσρισμὸν τῆς διοικήσεως ἢ κυβερνήσεως, ἣτις ἐμφανίζεται ὡς ἐκ φύσεως δεδομένη λειτουργία τοῦ κοινωνικοῦ ὀργανισμοῦ (3). Διὰ τῆς ὑπάρξεως τῆς κυβερνήσεως ἐξασφαλίζεται ἡ κοινωνικὴ πειθαρχία, ἡ ὁποία εἶναι κατ' ἀνάγκην ἀτελεστέρα τῆς οἰκογενειακῆς πειθαρχίας καὶ μᾶλλον τεχνητῆ (4). Τὴν πρώτην αὐτόματον γένεσιν τοῦ θεσμοῦ τῆς κυβερνήσεως προσπαθεῖ ὁ C o m t e νὰ ἀναγάγῃ εἰς ψυχολογικὴν ἀνάγκην, διδάσκων, ὅτι παρὰ τοῖς ἀνθρώποις εἶναι φυσικαὶ αἱ κλίσεις τοῦ ὑπακούειν καὶ διατάσσειν (5).

Ἐκ τῶν ἀνωτέρω δέον νὰ ἐξαχθῇ τὸ ἐξῆς τελικὸν περὶ τῆς κοινωνικῆς στατικῆς τοῦ C o m t e συμπέρασμα: ἡ κοινωνία, ἐν τῇ ἐξειλιγμένη καὶ τὸν στενὸν οἰκιακὸν σύνδεσμον ὑπερρικησάση μορφῇ αὐτῆς, βασιίζεται ἐπὶ τῆς ἀρχῆς, καθ' ἣν ἀποκέντρωσις καὶ συγκέντρωσις, ἀνταποκρινόμεναι ἀμφοτέρω πρὸς ἐξ ἴσου ἀπαραιτήτους προϋποθέσεις τῆς κοινωνικῆς οἰκονομίας, (6) ἐξουδετεροῦσιν ἀλλήλας.

(1) P. B a r t h, op. cit., σ. 630. (2) C o m t e, op. cit., IV, σ. 317.

(3) C o m t e, op. cit., IV, σ. 319. (4) C o m t e, op. cit., IV, σ. 318.

(5) C o m t e, op. cit., IV, σ. 324.

(6) Περὶ π, γ. C o m t e, op. cit., IV, σ. 320.

Ὁ καταμερισμὸς τῶν ἔργων, προκαλῶν τὴν ἀποκέντρωσιν, ἀναγκαι-
ζεταὶ ὑπὸ τῆς κυριότησεως. Αὕτη, πρὸς ἐκπλήρωσιν τοῦ προορισμοῦ
της, δεόν νὰ ἀποτελῇ δύναμιν ὕλικήν, ἠθικὴν καὶ πνευματικὴν (1),
προκαλοῦσα κατ' ἀκολουθίαν οὐχὶ ἀπλῶς ὕλικήν, ἀλλὰ καὶ ἠθικὴν
καὶ πνευματικὴν ὑποταγὴν τῶν μελῶν τῆς κοινωνίας ὑπ' αὐτήν (2).
Ἡ τοιαύτη περὶ κυβερνήσεως γνώμη τοῦ C o m t e δεόν νὰ συσχε-
τισθῇ πρὸς τὴν ἰδιαιτέραν ἐπίδρασιν, ἣν ἤσκησεν ἐπ' αὐτὸν τὸ πνεῦμα
τοῦ καθολικισμοῦ (3).

II.— Ἦδη ἄς ἐπιληφθῶμεν τῆς ἐξετάσεως τῆς *περὶ κοινωνικῆς
δυναμικῆς* θεωρίας τοῦ C o m t e. Αὕτη ἀπειτέλεσεν, ὡς αὐτὸς αὐ-
τὸς ὁ C o m t e ὁμολογεῖ, τὸ κύριον ἀντικείμενον τῆς ἐρεῦνης
τῶν (4). Ἡ κοινωνικὴ δυναμικὴ προσδίδει εἰς τὴν κοινωνιολογίαν τὸν
«φιλοσοφικὸν» χαρακτῆρα αὐτῆς, διότι κυρίως δι' αὐτῆς, δηλ. διὰ
τῆς ὑπ' αὐτῆς ἀποκρυσταλλουμένης θεωρίας περὶ προόδου τῆς ἀνθρω-
πότητος, καθίσταται δυνατὴ ἡ πλήρης διάκρισις τῆς νέας ταύτης ἐπι-
στήμης ἀπὸ τῆς βιολογίας (5). Ἡ διάκρισις αὕτη δὲν ἀνατρέπει βε-
βαίως τὴν θεμελιώδη σχέσιν τῆς κοινωνιολογίας πρὸς τὴν βιολογίαν,
σχέσιν, ἣτις, συμφώνως πρὸς τὴν ἐγκυκλοπαιδικὴν κλίμακα τῶν ἐπι-
στημῶν καὶ τῶν πρὸς αὐτὰς ἀνταποκρινομένων φυσικῶν φαινομέ-
νων, συνίσταται εἰς τὴν ὑπαγωγὴν τῆς πρώτης ὑπὸ τὴν δευτέραν,
κατ' ἀκολουθίαν δὲ καὶ τῶν κοινωνικῶν φαινομένων ὑπὸ τὰ βιολο-
γικὰ (6). Ἡ ὑπαγωγὴ αὕτη ὑφίσταται καὶ θεωρεῖται ὑπὸ τοῦ C o m t e
ὡς ἀναμφισβήτητος. Αἱ ἐπιστῆμαι ὅμως, αἵτινες διαδέχονται ἀλλήλας
ἐν τῇ ἐγκυκλοπαιδικῇ σειρᾷ αὐτῶν, ἐμφανίζονται, παρὰ τὴν ἐξίωσιν
αὐτῶν ἐκ τῶν προηγουμένων ἐπιστημῶν, *διὰ τῆς ἐγκαινιάσεως νέων
μέσων ἐπιστημονικῆς σκέψεως, νέων μεθόδων.* (Ὅτω λοιπὸν «ἡ
συγκριτικὴ μέθοδος», ἣτις συνίσταται εἰς τὴν σύγκρισιν τῶν διαφό-
ρων τμημάτων τῆς ἰσραυχίας τῶν ζώων καὶ ἀποτελεῖ τῆς κυρίαν μέ-
θodon τῆς βιολογίας, δὲν χρησιμεύει εἰς τὴν κοινωνιολογίαν εἰ μὴ ὡς

(1) C o m t e, op. cit., IV, σ. 319. (2) C o m t e, op. cit., IV, σ. 321.

(3) Περὶλ. σχετικῶς C o m t e, op. cit., IV, σ. 319 καὶ 320.

(4) Περὶλ. C o m t e, op. cit., IV, σ. 190, 230 καὶ 283.

(5) C o m t e, op. cit., IV, σ. 191.

(6) C o m t e op. cit., IV, σ. 251 καὶ 257.

μέθοδος δαρτερευούσης σημασίας (1). Ἡ κοινωνιολογία διακρίνεται ἀπὸ τῆς βιολογίας διὰ τῆς ἐγκαινιάσεως νέας μεθόδου. Ἡ νέα μέθοδος, ἀπαύγασμα τοῦ διέκοντος τὴν κοινωνικὴν δυναμικὴν νόμου τῆς προόδου τῆς ἀνθρωπότητος, ὀνοματίσθη ὑπὸ τοῦ C o m t e «*μέθοδος ἱστορικὴ*» καὶ ἐμμορφώσθη ὡς ἰδιάζουσα ἀποκλειστικῶς εἰς τὴν κοινωνιολογίαν (2). Εἰς τὰς ἀνωτέρας παρατηρήσεις εἴρηται τὸ σπέρμα ἀληθείας, ἧς ἡ συνηδητὴ ἐκκλίσις ἀνεχαιτίσθη ὑπὸ τοῦ νατουραλισμοῦ τοῦ C o m t e.

Καὶ εἰς τί συνίσταται ὁ σκοπὸς τῆς δυναμικῆς κοινωνιολογίας ; Οἷτος συνίσταται εἰς τὸ νὰ θεωρῆ κοινωνικόν τι καθεστὼς ἀφ' ἑνὸς μὲν ὡς ἀναγκαῖον ἀποτελεσματῶν χρονικῶς προσηγηθέντων αὐτοῦ καθεστῶτων, ἀφ' ἑτέρου δὲ ὡς τὴν ἀπαραίτητον βαθμίδα, ἣτις ὀδηγεῖ πρὸς τὰ χρονικῶς ἐπόμενα αὐτοῦ καθεστῶτα, ἀποκαλυπτομένων οὕτω τῶν νόμων τῆς διαδοχῆς τῶν γεγονότων, δηλ. τῶν νόμων, οἱ ὅποιοι προσδιορίζουν τὴν διεκλισθῆ πορείαν τῆς ἐξελίξεως τῆς ἀνθρωπότητος (3). Αὕτη, ἂν καὶ ἐμφανίσεαι ἐν τῇ πραγματικῇ πολιτικῇ ὡς «ἡ ἀληθὴς θεωρία περὶ προόδου» (4), πρέπει νὰ λαμβάνηται οὐχὶ ὑπὸ τὴν ἔννοιαν τῆς «τελειοποιήσεως», ἔννοιαν ἐξαιτωμένην ἐκ κριτηρίου ἠθικοῦ, ἀλλ' ὑπὸ τὴν ἀληθῆ ἔννοιαν τῆς ἐξελίξεως (5). Προβαίνων δ' C o m t e εἰς τὴν διάκρισιν μεταξὺ ἐξελίξεως καὶ τελειοποιήσεως, προσπαθεῖ νὰ ἀπαλλάξῃ τὴν ἔννοιαν τῆς ἐξελίξεως παντὸς ἀξιολογικοῦ περιεχομένου καὶ νὰ ἐμφανίσῃ αὐτὴν ἀπλῶς καὶ μόνον ὡς φαινόμενον ὑποταγμένον ὑπὸ ἀμεταβλήτους φυσικοῦς νόμους (6). Ἡ προσπάθεια ὅμως αὕτη δὲν κατέληξεν εἰς εὐτυχῆ ἀποτελέσματα. Ὅσα λέγει ὁ C o m t e περὶ τῆς ἀπολύτου ὑποταγῆς τῆς ἱστορίας ὑπὸ νόμους φυσικοῦς καὶ περὶ τῶν μεγάλων ἀνδρῶν ὡς ἀπλῶν ὀργάνων τῆς μυστηριώδους αὐτῆς νομοτελείας (7), δὲν εἶναι δυνατόν νὰ συγκυλίψουν τὸν πραγματικὸν χαρακτῆρα τῆς περὶ ἐξελίξεως θεωρίας του. Ἄλλως τε αὐτὸς οὗτος ὁ C o m t e δημολογεῖ, ὅτι μόνον ἐξ ἐπό-

(1) C o m t e, op. cit., IV, σ. 229.

(2) C o m t e, op. cit., IV σ. 236 κ. ἑ. καὶ 277 κ. ἑ.

(3) C o m t e, op. cit., IV, σ. 192. (4) C o m t e, op. cit., IV, σ. 192.

(5) C o m t e, op. cit., IV, σ. 192.

(6) Ἡβλ. C o m t e, op. cit., IV, σ. 194 κ. ἑ.

(7) C o m t e, op. cit., IV, σ. 192 κ. ἑ.

η καὶ ὁρολογικῆς θεωρεῖ τὴν λέξιν «ἐξέλιξις» προτιμώμενον τῆς λέξεως «τελειοποιήσις» (1), καὶ ὅτι ἡ ἐξέλιξις δεόν νὰ θεωρηθῆται ὡς συν-
οδευομένη ὑπὸ «βελτιώσεως» καὶ «προόδου», τέλος δὲ καὶ ὑπὸ «τε-
λειοποιήσεως» (2). Ἀλλὰ καὶ ἐὰν ἀκόμη δὲν κατέληγεν ὁ C o m t e
εἰς τὰς τοιαύτας ὁμολογίας, τὸ γεγονός, ὅτι προέβη οὕτως εἰς τελεολο-
γικὴν ἐρμηνείαν τῆς ἐξελίξεως τῆς ἀνθρωπότητος, ἀρκεῖ διὰ νὰ ἀνα-
τρέψῃ τοὺς ἰσχυρισμοὺς αὐτοῦ περὶ τῆς ἀπολύτως ἀντικειμενικῆς
ὑποστάσεως τῆς ἐννοίας τῆς ἐξελίξεως.

Ἐξετάσωμεν ἤδη λεπτομερέστερον τὴν θεωρίαν περὶ κοινωνι-
κῆς ἐξελίξεως ἢ προόδου. Ἡ κοινωνικὴ ἐξέλιξις ἐμφανίζεται ὡς προϊ-
κτάσις τῆς βιολογικῆς ἐξελίξεως, ἢ μᾶλλον—ὡς αὐτὸς οὕτως ὁ
C o m t e ἐκφράζεται—ἡ πρόοδος τῶν ἀνθρώπων δεόν νὰ συνεδῆθῇ
πρὸς τὴν παγκόσμιον σειρὰν τῆς τελειοποιήσεως τῶν ζῴων (3). Συνί-
σταται δὲ ἡ πρόοδος τῶν ἀνθρώπων εἰς βελτίωσιν τῆς ὕλικῆς θέσεως
αὐτῶν, εἰς ὑποταγὴν τῶν ἀτομικῶν ἐνοτήτων ὑπὸ τὰ κοινωνικὰ καὶ
εἰς προαγωγὴν τέλος τῶν πνευματικῶν ἰδιοτήτων τοῦ ἀνθρώπου (4).

Ὅσον ἀφορᾷ τὴν ταχύτητα τῆς ἐξελίξεως τῆς ἀνθρωπότητος,
ταύτην συνεδύασεν ὁ C o m t e πρὸς διαφόρους παράγοντας, ὧν κυ-
ριώτεροι ἢ διάρκεια τῆς ζωῆς τοῦ ἀνθρώπου (5) καὶ ἡ φυσικὴ αὐξήσις
τῶν πληθυσμῶν (6).

Τὸ σπουδαιότερον ὅμως σημεῖον τῆς περὶ προόδου θεωρίας τοῦ
C o m t e δεόν νὰ ἀναζητηθῇ εἰς τὴν τάξιν, συμπίπτουσαν πρὸς τὴν ὁποίαν
ἐπηρεάζουν ἀλλήλους οἱ διάφοροι παράγοντες τῆς ἐξελίξεως τοῦ ἀν-
θρώπου. Κατὰ τὸν C o m t e, ἡ ἐξέλιξις τῆς ἀνθρωπότητος προσδιο-
ρίζεται κατὰ πρῶτον καὶ κύριον λόγον ὑπὸ τοῦ πνευματικοῦ παρά-
γοντος. Ἡ ἱστορία τῶν κοινωνιῶν δεόν νὰ θεωρηθῆται ὡς κριματιζου-

(1) C o m t e, op. cit., IV, σ. 203.

(2) C o m t e op. cit., IV, σ. 200.

(3) C o m t e, op. cit., IV, σ. 329. Ὁμιλῶν δ C o m t e περὶ τῆς ἐξελί-
ξεως τῶν ζῴων ἐννοεῖ μόνον τὴν ἐξέλιξιν αὐτῶν ἐντὸς τῶν σταθερῶν ὁρίων
ἐκάστου εἴδους. Τὴν ἐξέλιξιν τῶν εἰδῶν ἐδίδαξε πρῶτος ὁ Spencer καὶ ἐθε-
μελίωσε μετὰ ταῦτα ὁ Λαρβίνος.

(4) C o m t e, op. cit., IV, σ. 331,

(5) C o m t e op. cit., IV, σ. 334 κ. ε.

(6) C o m t e, op. cit., IV, σ. 337 κ. ε.

μένη υπό τῆς ἱστορίας τοῦ ἀνθρώπινου πνεύματος» (1). Αὕτη ἀποτελεῖ τὸν «φυσικὸν καὶ μόνιμον ὁδηγὸν πίσεως ἱστορικῆς μελέτης τῆς ἀνθρωπότητος», διότι αἱ ἰδέαι, ἰδίαι αἱ φιλοσοφικαὶ δοξασαί, ἀποτελοῦν τὰ χαρακτηριστικώτατα συμπτώματα τῆς διεπούσης τὴν ἱστορίαν φυσικῆς νομοτελείας (2). Οὔτω πως ὁ Comte ἐπανέρχεται εἰς τὴν θεμελιώδη θεωρίαν αὐτοῦ περὶ τῶν τριῶν σταδίων. Δεδομένης τῆς ἐξαορτήσεως τῆς ἱστορίας ἐκ τῆς ἐξελίξεως τοῦ ἀνθρώπινου πνεύματος, ἡ ἱστορία τῆς ἀνθρωπότητος ἐμφανίζεται ὡς διεπομένη υπό τοῦ διέποντος καὶ τὸ ἀνθρώπινον πνεῦμα θεμελιώδους νόμου (3). Συμφωνῶς πρὸς τὸν νόμον αὐτόν, δηλ. πρὸς τὸν νόμον τῶν τριῶν σταδίων, ἡ ἱστορία δεόν νὰ θεωρηθῆ ὡς τείνουσα τελικῶς πρὸς καθαρῶς θετικόν (4). Ἡ καθαρῶς τελεολογικὴ καὶ μεταφυσικὴ αὕτη ἐξήγησις τῆς προόδου τῆς ἀνθρωπότητος, ἐξήγησις ἀντιφάσκουσα πρὸς πᾶν ὅ,τι ἐδίδαξεν ὁ Comte περὶ τῆς διεπούσης τὴν ἱστορίαν φυσικῆς νομοτελείας, ἀποτελεῖ τὴν βῆσιν τῶν δύο τελευταίων τόμων τοῦ θεμελιώδους θεωρητικοῦ ἔργου του. Ἐν αὐτοῖς ἐπιχειρεῖ οὗτος τὴν ἀναλυτικὴν ἐφαρμογὴν τοῦ νόμου τῶν τριῶν σταδίων ἐπὶ τῆς ἱστορικῆς πραγματικότητος.

Ποία ὅμως εἶναι ἡ ἱστορικὴ πραγματικότης, δι' ἧς ἐπεχείρησεν ὁ Comte νὰ ἀποδείξῃ τὴν ὀρθότητα τῆς θεωρίας του περὶ τῶν τριῶν σταδίων;

Ὁ Comte δὲν ἐπεχείρησε νὰ ἀντιμετωπίσῃ τὴν ἱστορικὴν πραγματικότητα ὀλοκλήρου τῆς ἀνθρωπότητος καὶ πασῶν τῶν ἐποχῶν. Ὁ Comte λέγει, ὅτι ἔρευνα, οἷα ἡ ὑπ' αὐτοῦ ἐπιχειρηθεῖσα, ὄφειλε «λογικῶς» (!) νὰ περιορισθῆ εἰς «μίαν μόνον κοινωνικὴν σειράν», δηλ. εἰς τὴν ἐξέλιξιν τῶν μᾶλλον προκεχωρημένων λαῶν καὶ κοινωνιῶν, τοῦ «ἀνθους» τῆς ἀνθρωπότητος, θεωρῶν ὡς ἄνθος αὐτῆς τὴν λευκὴν φυλὴν καὶ δὴ τοὺς λαοὺς τῆς δυτικῆς Εὐρώπης κατὰ τοὺς νεωτέρους χρόνους (5). Αἱ Ἰνδίαί καὶ ἡ Κίνα οὐδεμίαν ἤσκησαν, κατὰ τὸν Comte, ἐπίδρασιν ἐπὶ τὸ παρελθόν τῆς ἀνθρωπότητος καὶ

(1) Comte, op. cit., IV, σ. 342. (2) Comte op. cit., IV, σ. 342.

(3) Comte, op. cit., IV, σ. 344.

(4) Comte, op. cit., IV, σ. 361 καὶ 362.

(5) Comte, op. cit., V, σ. 2. ἠρβλ. καὶ IV, σ. 373 κ. ἑ.

ὡς ἐκ τούτου μόνον σύγχυσις εἶναι δυνατόν νὰ προκαλέσῃ ἢ μελέτη τῆς ἱστορίας των (1). Ὁ τρόπος, δι' οὗ προσέβη ὁ C o m t e εἰς τὴν ἀνάπτυξιν τῶν παραδόξων αὐτῶν γνωμῶν, δὲν συνιστᾷ εὐσυνειδησίαν ἐρεινητοῦ. Ἐὰν πράγματι ὡς ὁμολογεῖ οὗτος ρητῶς—ἡ ἱστορία τῆς Κίνας καὶ τῶν Ἰνδιῶν παρακωλύη τὴν θεμελίωσιν τοῦ νόμου τῶν τριῶν σταδίων, πόθεν ἀρύεται οὗτος τὸ παγκόσμιον κῦρος αὐτοῦ;

Ὁ C o m t e προσεπάθει νὰ δικαιολογήσῃ τὴν μονομέρειαν τῶν ἱστορικῶν τῶν γνώσεων, ἐπικαλεσθεὶς τὸ παράδειγμα τοῦ B o s s u e t καὶ ἰσχυρισθεὶς, ὅτι μόνον ἐπὶ ὁμοιογενοῦς σειράς ἱστορικῶν γεγονότων εἶναι δυνατόν νὰ βασισθῇ ἡ φιλοσοφία τῆς ἱστορίας (2). Ἡ τοιαύτη δικαιολογία τοῦ C o m t e προσφέρει νέα ἐπιχειρήματα εἰς τὴν ἐναντίον τοῦ ἀσκητέαν κοιτικῆν. Ἡ μονομέρεια τοῦ B o s s u e t ὀφείλετο εἰς δύο σοβαροτάτους λόγους, οἵτινες δὲν ἰσχύουν καὶ ἐν σχέσει πρὸς τὸν C o m t e. Αὕτη ὀφείλετο ἀφ' ἑνὸς μὲν εἰς τὴν αὐστηρῶς χριστιανικὴν περὶ τοῦ κόσμου ἰδέαν, ἣτις ὠδήγησε τὸν B o s s u e t εἰς τὸ νὰ θεωρήσῃ ὡς τὸ ἀληθὲς ὁμηγήριον τῆς ἱστορίας τὴν ἐμφάνισιν τοῦ Χριστοῦ, ἀφ' ἑτέρου δὲ εἰς τὸ γεγονός, ὅτι καὶ ἦν ἐποχὴν συνέλαφεν οὗτος τὰς περὶ ἱστορίας σοφὰς παρατηρήσεις του, αἱ ἱστορικαὶ ἐρευναι δὲν εἶχον ἀκόμη καταλήξει εἰς τὴν ἀποκάλυψιν τοῦ μυστηριώδους, ἀλλὰ καὶ θεμελιώδους διὰ τὴν ἱστορίαν τῆς πνευματικῆς ἀνθρωπότητος, κόσμου τῆς Ἀνατολῆς. Ὁ C o m t e, ἐκτὸς τοῦ ὅτι ἐμφανίζεται καταπολεμῶν τὴν θεολογικὴν μονομέρειαν, ὀφείλε νὰ γνωρίζῃ τὰ ἱστορικὰ ἐπιτεύγματα τῆς ἐποχῆς του, τῶν ὁποίων τὴν διατύπωσιν θὰ ἠδύνατο νὰ εὔρη π.χ. εἰς τὸ ὠραῖον ἔργον τοῦ F a b r e—d'O l i v e t «Histoire philosophique du genre humain».

Εἰς ὑποτίμησιν βεβαίως τοῦ κόσμου τῆς Ἀνατολῆς εἶχε παρκαυρῆ καὶ ὁ παραλλήλως σχεδὸν πρὸς τὸν C o m t e ἀνιδειχθεὶς καὶ τὴν φιλοσοφίαν τῆς ἱστορίας εἰς μᾶθημα πανεπιστημιακῶν ἀναγῶν Φρειδερίκος H e g e l. Ὁ H e g e l ὅμως δὲν ἠγνόησε τὴν ἀνατολήν (3). Ἐὰν ὑπετίμησεν αὐτήν, τοῦτο ὀφείλεται ἀλλοῦς εἰς τὸ

(1) C o m t e, op. cit., V, σ. 3.

(2) C o m t e, op. cit., V, σ. 3.

(3) Πρὸβλ. H e g e l, Vorlesungen über die Philosophie der Ge-

μονομερές αξιολογικόν κριτήριον, ἐπὶ τῇ βάσει τοῦ ἁποίου προέβη οὗτος εἰς τὰς φιλοσοφικὰς περὶ τῆς παγκοσμίου ἱστορίας παρατηρήσεις του. Ὁ H e g e l ὠρμήθη ἐκ τῆς ἀρχῆς, ὅτι τὸ πνεῦμα (ὁ νοῦς, αἱ ἰδέαι, ὁ λόγος) κυβερνᾷ τὸ σῦμπαν, κατ' ἀκολουθίαν δὲ καὶ τὴν ἱστορίαν τῆς ἀνθρωπότητος (1). Ὡς οὐσίαν τοῦ πνεύματος ἐθεώρησεν οὗτος τὴν «ἐλευθερίαν» (2), χαρακτηρίσας τὴν πλήρη συνειδητὴν πραγματοποίησιν αὐτῆς ὡς τὸν σκοπὸν τῆς ἱστορίας τῆς ἀνθρωπότητος (3). Ὑποτιμήσας λοιπὸν ὁ H e g e l τὴν ἀνατολὴν καὶ θεωρήσας αὐτὴν ὡς μὴ ὑπαγομένην ὑπὸ τὴν οὐσιαστικὴν ἱστορίαν, ἐπροέβη τοῦτο οὐχὶ διότι ἠγνόει αὐτήν, ἀλλὰ διότι, δομηθεὶς ἐκ τοῦ ἀνωτέρου ὁρισθέντος κριτηρίου τῆς «ἐλευθερίας», εἶδεν αὐτὴν ἀντιφάσκουσαν (καὶ δὴ ἀναγκαιῶς ἀντιφάσκουσαν) πρὸς τὴν προσδιορίζουσαν, κατ' αὐτὸν, τὴν πρόσodon συνείδησιν τῆς ἐλευθερίας (4). Ὡς φιλόσοφος ἐλογοδότησεν ὁ H e g e l καὶ ἐλογοδότησε κατὰ τρόπον συνέπεστατον πρὸς τὰς ἐξ ὧν ὠρμήθη ἀρχάς. Κατὰ τοῦτο διαφέρει θεμελιωδῶς ὁ τρόπος, καθ' ὃν ἀντιμετωπίζει οὗτος τὸ πρόβλημα τῆς παγκοσμίου ἱστορίας, ἀπὸ τοῦ τρόπου, καθ' ὃν ἀντιμετωπίζει τοῦτο ὁ C o m t e. Ὁ Γάλλος φιλόσοφος ἀντικατέστησε τὴν παγκόσμιον ἱστορίαν διὰ τῆς ἱστορίας τῶν λαῶν τῆς Εὐρωπαϊκῆς Δύσεως καὶ δὴ τῆς ἱστορίας αὐτῶν κυρίως κατὰ τοὺς νεωτέρους χρόνους, χωρὶς οὐσιαστικῶς νὰ λογοδοτήσῃ διὰ τὸ ταισῦτον ἀυθαίρετον ἐγχείρημά του.

Ὁ C o m t e κατ' ἀρχὴν δὲν ἀντιμετωπίζει οὐσιαστικῶς τὸ πρόβλημα τῆς παγκοσμίου ἱστορίας. Ὁ M a x S c h e l e r, κρίνων τὸν θετικισμὸν τοῦ C o m t e, ἰδίᾳ τὴν περὶ τῶν τριῶν σταδίων θεωρίαν

schichte, Leipzig (Reclam), σ. 165, κ. ἐ., ἰδίᾳ 168 κ. ἐ. καὶ 195 κ. ἐ., ὅπου εἰδικῶς καὶ ἐκτενῶς πραγματεύεται οὗτος περὶ Κίνας καὶ Ἰνδιῶν.

(1) Εἰς τὸ σημεῖον τοῦτο ἀναγκαῖον θεωροῦμεν, ὅπως προβῶμεν εἰς τὴν ἐξῆς διασάφησιν : Λέγων ὁ C o m t e, ὅτι αἱ ἰδέαι κυβερνοῦν τὴν ἱστορίαν, δὲν ἀντιλαμβάνεται τὰς ιδέας ὑφ' ἣν ἔνοιαν ἀντελήφθη αὐτὰς ὁ H e g e l. Αἱ «ἰδέαι» τοῦ C o m t e εἶναι αἱ ἐκάστοτε ἀναπτυσσόμεναι φιλοσοφικαὶ δοξασαί, τῶν ὁποίων φραεῖς εἶναι ὠρισμένοι φιλόσοφοι, ἐν ᾧ αἱ ἰδέαι τοῦ H e g e l εἶναι τὸ περιεχόμενον τοῦ ἀφ' ἑαυτοῦ ὑφισταμένου καὶ τὸ σῦμπαν κυβερνῶντος Λόγου.

(2) H e g e l, op. cit., σ. 51.

(3) H e g e l, op. cit., σ. 51 κ. ἐ.

(4) Πρβλ. π.χ. H e g e l, op. cit., σ. 51 καὶ 115 κ. ἐ.

αὐτοῦ, ἀποδίδει τὰς πλάνας, εἰς ἃς περιέπεσεν ὁ Γάλλος φιλόσοφος, εἰς τὸν στενὸν εὐρωπαϊκὸν προσανατολισμὸν αὐτοῦ (1). Τὴν ἐπὶ τῶν ἡμερῶν του καὶ πρὸ αὐτοῦ σημειωθεῖσαν ἐν τῇ δυτικῇ Εὐρώπῃ κατάρπτωσιν τοῦ θρησκευτικοῦ καὶ μεταφυσικοῦ πνεύματος, κατάρπτωσιν ἐκδηλωθεῖσαν μάλιστα εἰς κύκλον ἔξαιρέτως περιορισμένον, ἀνήγαγεν οὗτος εἰς νόμον ὀλοκλήρου τῆς ἐξελίξεως τῆς ἀνθρωπότητος. Αἰ χαρακτηρίζουσαι τὸ ἔργον αὐτοῦ θεμελιώδεις πλάνας ὀφείλονται ἀπλοῦστα εἰς τὰς περιορισμένας ἱστορικὰς γνώσεις του. Ὁ Comte εἰθέσπισε τὸν θεμελιώδη νόμον τῆς παγκοσμίου ἱστορίας χωρὶς νὰ γνωρίζῃ τὴν παγκόσμιον ἱστορίαν. Ἐὰν ἐγνώριζεν αὐτὴν καὶ ἐὰν δὲν ἐφρόντιζε νὰ καλύψῃ τὴν ἀγνοίαν του ὑπὸ τὸν ἰσχυρισμὸν, ὅτι ἡ Κίνα καὶ αἱ Ἰνδία οὐδεμίαν ἤσκησαν ὁσπὴν ἐπὶ τὴν ἐξέλιξιν τῆς ἀνθρωπότητος, θὰ ἐμάνθανεν οὗτος, ὅτι—ὡς ὀρθῶς τονίζει ὁ Max Scheler—οἱ θρησκευτικοί, μεταφυσικοὶ καὶ θετικοὶ προσανατολισμοὶ τοῦ ἀνθρωπίνου πνεύματος ἀποτελοῦν οὐχὶ ἱστορικὰς φάσεις τῆς ἐξελίξεως αὐτοῦ, ἀλλ' οὐσιαστικὰς, διαρκεῖς καὶ ἐν τῷ ἀνθρωπίνῳ πνεύματι ἀφ' ἑαυτῶν δεδομένας διαθέσεις αὐτοῦ. Θὰ ἐμάνθανεν ὅ,τι αἱ ὑπερνηκήσασαι τὰς ἐθνολογικὰς περὶ θρησκευτῶν θεωρίας νεώτεραι καὶ πρὸς τὸ ὄνομα τοῦ Rudolf Otto κυρίως συνδεδεμένας, κατὰ βάθος δὲ ἀπ' αὐτοῦ τούτου τοῦ Scheleriana ὀρμώμεναι ἔρευναι ἐπιστοποίησαν: ὅτι δηλαδή τὸ θρησκευτικὸν φαινόμενον ὀφείλεται εἰς εἰδικὴν δύναμιν καὶ οὐχὶ εἰς ἀδυναμίαν τοῦ ἀνθρωπίνου πνεύματος (2). Θὰ ἐμάνθανε τέλος, ὅτι θρησκευτικὸν συναίσθημα, μεταφυσικὴ καὶ θετικὴ ἐπιστήμη διαγράφουν πορείαν, ἡ ὅποια δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ κριθῇ καὶ παρακολουθηθῇ ἐπὶ τῇ βάσει τοῦ αὐτοῦ μέτρου καὶ κριτηρίου ἐνιαίου. Τονίζοντες τοῦτο, ἔχομεν ὑπ' ὄψει ἡμῶν κυρίως τὰς ἐν σχέσει πρὸς τὸ θεμελιώδες αὐτὸ σημεῖον

(1) Πρὸβλ. ἐν σχέσει καὶ πρὸς τὰ κατωτέρω ἀναπτυσσόμενα: Max Scheler, Die positivistische Geschichtsphilosophie des Wissens und die Aufgaben einer Soziologie der Erkenntnis, ἐν Kölner Vierteljahrshäfte für Sozialwissenschaften, I (1921), σ. 22 κ. ἑ.

(2) Πρὸβλ. σχετικῶς καὶ Alfred Vierkandt, Das Heilige in den primitiven Religionen, ἐν «Die Dioskuren» I, München 1922, σ. 239, κ. ἑ. Ὁσαύτως πρὸβλ., Ν. Ι. Λούβαρι, Ἡ θρησκεία ἀπὸ ἀξιολογικῆς ἀπόψεως, Ἀθήναι 1928.

ἐπιτυχεῖς παρατηρήσεις τοῦ Max Scheler. Ἡ μεταφυσικὴ π.χ. δὲν εἶναι δυνατόν νὰ κριθῆ ἐπὶ τῆ βάσει τοῦ μέτρου τῆς προόδου, ἢ ὁποῖα προσδιορίζει τὴν πορείαν τῶν θετικῶν ἐπιστημῶν. Τὰ συστήματα τοῦ Πλάτωνος καὶ τοῦ Ἀριστοτέλους, τοῦ Αὐγουστίνου καὶ τοῦ Καρτεσιου, τοῦ Leibniz καὶ τοῦ Kant δὲν ἀπηρξαίωθησαν σήμερον ὡς ἡ χημεία τοῦ Lavoisière ἢ ἡ μηχανικὴ τοῦ Νεύτωνος. Ἡ μεταφυσικὴ ἐπίσης, ἀντιθέτως πρὸς τὴν θετικὴν ἐπιστήμην, εἶναι προσωποπαγῶς συνδεδεμένη πρὸς τὴν πνευματικὴν ὑπόστασιν τῶν φορέων αὐτῆς, τῶν ὁποίων τὸν «κόσμον» ἐκπροσωπεῖ. Ἡ πορεία τῶν θετικῶν ἐπιστημῶν ἐπιδεικνύει αὐτοματισμὸν τινα, τῶν διαφόρων ἐρευνητῶν καὶ ἐφευρετῶν ἐμφανιζομένων μᾶλλον ὡς ὄργανον τῆς ἀφ' ἑαυτῆς, δύναται τις νὰ εἴπῃ, ἀναπτυσσομένης προόδου των (1), ἐν ᾧ τοῦ Πλάτωνος ἢ τοῦ Kant τὸ ἔργον (ὡς ἀκριβῶς καὶ τὸ ἔργον μεγάλου ποιητοῦ ἢ καλλιτέχνου) δὲν εἶναι δυνατόν νὰ νοηθῆ εἰ μὴ μόνον ὡς ἀντανάκλασις τῆς δημιουργικῆς προσωπικότητος τῶν συλλαβόντων καὶ ἐκτελεσάντων αὐτό.

Ὁ Comte δὲν ἔλαβεν ὑπ' ὄψιν αὐτοῦ τὰ ἀνωτέρω, τὰ ὁποῖα ἀντικειμενικὴ τις καὶ ἐπὶ πραγματικῶν ἱστορικῶν γνώσεων βασιζομένη παρακολούθησις τῆς ἱστορικῆς ἐξελίξεως τοῦ πνεύματος (2) θὰ ἀπεκάλυπτεν εἰς αὐτόν. Ὁ Comte ἠγγόησε τὸ παγκόσμιον φαινόμενον τῆς ἐξελίξεως τοῦ πνεύματος καὶ ἐγνώρισε μόνον τὸ τοπικῶς καὶ χρονικῶς ἐξαιρέτως περιορισμένον φαινόμενον τοῦ δυτικοῦ εὐρωπαϊκοῦ πνεύματος, ἐξετάσας μάλιστα καὶ τοῦτο ὑπὸ τὸ βάρος προκαταλήψεων καὶ πολιτικῶν σκοπιμοτήτων.

12.— Πολιτικαὶ σκοπιμότητες εἶναι λοιπὸν αἱ ὠθήσασαι τὸν Comte εἰς τὸ θεωρητικὸν ἔργον αὐτοῦ. Ὁλόκληρος ἢ ὑπ' αὐτοῦ ἐπιχειρηθεῖσα παρατήρησις τῆς ἱστορίας ἐμφανίζεται ὡς προωρισμένη, ὅπως διευκολύνῃ τὴν οὐτοπικὴν σύλληψιν τοῦ καθεστῶτος τοῦ μέλλοντος. Πρὸς ἐπίτευξιν τούτου οὐδεμιᾶς παραβιάσεως τῆς ἱστορικῆς πραγματικότητος ἐφείσθη ὁ Comte. Ἡ ἀποκρυστάλλωσις τῆς

(1) Τὸ γεγονός, ὅτι αἱ διάφοροι ἐφευρέσεις ἐγένοντο συγχρόνως ὑπὸ πολλῶν ἐρευνητῶν, εἶναι χαρακτηριστικὸν τοῦ αὐτοματισμοῦ, περὶ οὗ λένομεν.

(2) Ἡ ἱστορία καὶ κοινωνιολογία τοῦ πνεύματος δὲν πρέπει, ἀπολύτως ποιουμένη, νὰ θεωρηθῆ ὡς ἀποκλείουσα τὴν θεωρίαν τοῦ καθαροῦ λόγου, ὡς ἀκριβῶς δὲν ἀποκλείει καὶ ἡ ἱστορία τῆς Τέχνης τὴν αἰσθητικὴν.

εικόνας τῆς κοινωνίας καὶ θρησκείας τοῦ μέλλοντος, εἰς ἣν καταλήγει τὸ θεμελιώδες θεωρητικὸν ἔργον τοῦ (1), ἀποτελεῖ τὸν σκοπὸν, πρὸς ὃν ἐμφανίζεται τείνουσα δλόκληρος ἡ κατ' ἐπίφασιν «ἐπιστημονικὴ» ἐργασία τοῦ. Τὴν ἐπιστήμην ἐγνώρισεν ὁ Comte μόνον κατὰ τὰ διαλείμματα τῶν πολιτικῶν ὀνειροπολημάτων αὐτοῦ. Κατὰ τοῦτο συμφωνοῦν πλήρως τὰ «Cours de Philosophie positive» πρὸς τὸ πνεῦμα τοῦ χαρακτηρίσαντος τὴν λεγομένην «ὑποκειμενικὴν» περίδον τῆς ζωῆς τοῦ Comte ἔργου «Système de politique positive».

Οὕτω λοιπὸν διὰ τῆς ἐμφάνισεως τοῦ Comte συνεχίζεται ἀπλῶς ἡ σειρά τῶν προσπαθειῶν ἐκείνων, αἵτινες κατ' ἐξοχὴν διέκρινον καὶ ἐξακολουθοῦν ἔτι ἐν μέρει διακρίνουσαι τὸ γαλλικὸν πνεῦμα. Αἱ πρόσπάθειαι αὗται, ὁρμώμεναι ἐκ τῆς ὑπερτιμήσεως τῶν ἐν χρόνῳ κινουμένων δυνάμεων τοῦ ἀνθρώπινου πνεύματος καὶ καταλήγουσαι εἰς ὑποτίμησιν τῶν «ὀργανικῶν» προϋποθέσεων καὶ τάσεων τῆς ζωῆς, ἀπέβλεψαν ἀνεκαθεν εἰς τὸν σκοπὸν, ὅπως δι' οὐτοπικῶν χειρωνακτικῶν δαμασθῆ ἢ πραγματικότης (2). Ὁ Comte εἶχε πλήρη συνείδησιν τῆς τάσεως αὐτῆς τοῦ γαλλικοῦ πνεύματος, τάσεως, ἣς καθαρὰν ἐκδήλωσιν ἀπετέλεσεν δλόκληρος ἡ γαλλικὴ ἐπανάστασις. Ἀποφασίσας, ὅπως ἀπαλλαγῆ τῆς ἐπιδράσεως τῆς, πρόσσεπάθησεν οὗτος νὰ διάγνώσῃ τὴν ὀργανικὴν βούλησιν τῆς ἱστορικῆς πραγματικότητος. Ἡ γενομένη ὁμως διάγνώσις δὲν ἀπεκάλυψεν εἰς αὐτὸν τὸν κόσμον τῆς ἱστορίας, ἀλλὰ τὸν κόσμον τῶν ἰδίων αὐτοῦ πόθου καὶ προθέσεων. Εἰς τὴν προσπάθειάν αὐτοῦ, ὅπως ἀπαλλαγῆ τῆς ἐπιδράσεως τῆς χαρακτηριζούσης τὸ γαλλικὸν πνεῦμα οὐτοπιστικῆς τάσεως, ὀφείλεται καὶ ἡ εὐνοϊκὴ κρίσις αὐτοῦ περὶ τοῦ D e M a î s t r e καὶ τῶν ὁπαδῶν τῆς παραδόσεως, οἱ ὅποιοι, ὡς γινώσκον, γεννηθέντες ἐξ ἀντιδράσεως πρὸς τὰς σκοτεινάς πλευράς τῆς γαλλικῆς ἐπαναστάσεως, δὲν κατώρθωσαν νὰ σημειώσουν εἰ μὴ ἐκτουσιώδες διάλειμμα ἐν τῇ

(1) Πρὸβλ. Comte op. cit., VI, σ. 308 κ. ἑ.

(2) Περὶ τοῦ τρόπου, καθ' ὃν κατορθώθη ὁ συνδυασμὸς τῆς νατουραλιστικῆς ἰδεολογίας καὶ κατ' ἀκολουθίαν τῆς ἀρχῆς περὶ ἀπολύτου παθητικότητος τοῦ ἀνθρώπου πρὸς τὴν ὑπερτίμησιν τῶν δυνάμεων τοῦ ἀνθρώπινου πνεύματος, πρὸβλ. τὰ ὑπὸ τοῦ συγγραφέως ἐν σχέσει πρὸς τὸν Spencer ἀναπτυσσόμενα ἐν τῷ ἤδη μνημονευθέντι ὑπὸ ἐκτύπωσιν ἔργῳ αὐτοῦ.

ιστορικῇ ἐξελίξει τοῦ γαλλικοῦ πνεύματος. (1) Εἰς τὴν αὐτὴν προσπάθειαν ὀφείλεται ἡ γενομένη ὑπὸ τοῦ *Comte* διαίρεσις τῆς κοινωνιολογίας εἰς στατικὴν καὶ δυναμικὴν. Ὁ *Comte* ὅμως ὑπῆρξε Γάλλος ἐν ὅλῃ τῇ σημασίᾳ τῆς λέξεως. Ἡ περὶ κοινωνικῆς στατικῆς θεωρία του δὲν κατώρθωσε νὰ ἐμφανισθῇ εἰ μὴ ὑπὸ μορφὴν ἀτροφικὴν. Ἡ ἰδέα τῆς «τάξεως» δὲν κατώρθωσε νὰ διεκδικήσῃ πράγματι ἰσοτιμίαν ἀπέναντι τῆς ἰδέας τῆς «προόδου». Ὅσονδήποτε καὶ ἂν ὑπῆρξεν εὐγενὴς καὶ εἰλικρινὴς ἡ προσπάθεια τοῦ *Comte*, τὰ ἀποτελέσματα αὐτῆς δὲν ἵνταπεκρίθησαν εἰς τὰς προσδοκίας του. Ὁ *Comte* ὑπῆρξε, παρὰ πᾶσαν προσπάθειαν χειραφετήσεως αὐτοῦ, γνήσιον τέκνον τοῦ γαλλικοῦ Διαφωτισμοῦ.

(1) Ἐνδιαφέρουσα εἶναι ἡ ἐσχάτως δημοσιευθεῖσα γνώμη τοῦ *Franz Clément*, καθ' ἣν ἡ γεννηθεῖσα μετὰ τὴν γαλλικὴν ἐπανάστασιν τάσις κατὰ τῆς λογοκρατίας ὑπῆρξεν οὐχὶ τυχαία, ἀλλὰ συμπτωματικὴ διὰ τὸ γαλλικὸν πνεῦμα. Ἡ γνώμη αὕτη, ἂν καὶ ἀποκλίνει τῆς ἡμετέρας, δὲν εἶναι δυνατόν νὰ καταστῇ ἐνταῦθα ἀντικείμενον ἀντικρούσεως. Πρβλ. *Franz Clément*, *Die doppelte Schichtung des französischen Volkes*, ἐν *Zeitschrift für Völkerps. u. Soziologie*, IV (1928), σ. 425 κ. ἑ.